

ШЫН

№ 64
(18026)

2011 чылдың
июнь 9,
четверг

Садар өртээ
5 рубль.

1925 чылдың август
31-де үнүн эгелээн

Иитилел-политиктиг солун

e-mail:shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

УРУГЛАР САДЫНЫҢ

Чазак Даргазының ажил-албаны

ТУДУУНУҢ БИРГИ ДАЖЫ

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.Кара-ол болгаш № 5 школа-гимназияның өөреникчизи Ка Салчак аныяктарның өмүңээзинден байырлыг чагааны тудугнуң таваанга шыгжаан.

Дүүн Кызыл хоорайның Бай-Хаакская кудум-зунга уруглар садының тудуунуң таваан байырлыг йдалга салган. Келир үениң салгакчыларынга, арның шын, төлөптиг өзүлдезинге улуг идиг бо-ру уруглар садының тудуун кылып эгелей бергенге тураскааткан байырлыг хемчегге Тыва Рес-публиканың Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол, -ниң Дээди Хуралының (парламентизиниң) дар-гы Каң-оол Даваа, Кызыл хоорайның баштыңы ктор Тунев болгаш мэр Владислав Ховалыг иршкен.

Шолбан Кара-оолдун чугаалап алырга, республика-лаңгыя хоорайда уруглар садының чедишпейн турары

чидиг айтырыгларның бирээзи. Амгы үеде хоорайда уруглар садтарының оочурунда 7 муң ажыг бичии чаштар турар. Төрөөн че-

ривистиң салгакчыларынга, олар-ның келир үезинге бүгү-ле таарым-чалыг байдалды тургузары-биле чогуур хемчеглерни Чазактың тала-зындан ап чорудуп турар. Бо ту-дуп эгелей берген уруглар сады ооң херечизи. Ол ышкаш Сарыг-Сеп болгаш Кызыл-Арыг сумула-рынга уруглар садтарын болгаш Сүт-Хөл кожуунуң сумуларынга, Кызыл хоорайга школаларны не-мей тудары планнаттынып турар. Бо бүгү чурттакчы чонга канчаар-даа аажок улуг өөрүшкү болур дээрзи

билдингир.

Байырлыг хемчегге кижилер бүгү-зүнүң келир үениң салгакчыла-рынга бижээни күзээшкinnerин тураскаалдыг шыгжамырга сук-каш, тудугнуң таваанче суп кааны төгүлүг болуушкун.

Уруглар садының тудуу 280 кижиге санаттынган, ооң ниити шөлү 5305,7 дөрбелчин метр. Тудугну өрт айыыл-халавындан ийи катап турум, быжыг кылдыр кы-лыр. Бир дугаар каадынга ясли бөлүүнүң 60 уруу болгаш өөрени-

ринге белеткел бөлүүнүң 44 уруг-лары турар, а ийиги каадынга 176 кижилиг 8 бөлүк турар.

Новосибирск хоорайның «Вод-ный мир» компаниязы, ооң удур-тулгазы-биле «Энергострой» КХН тудугну кылып эгелээн. Уруглар садының тудуун 2012 чылдың дөрткү кварталында доозары планда көрдүнгөн.

Бистин корр.
Ренат САНГЫ-БАДРАНЫҢ
тырттырган чуруктары.

Тудугнуң таваанче бирги даш салыышкыны.

Ажыл-ишчи медээлер

ПУТИННИҢ ЭКСПЕДИЦИЯЗЫ ИЮНЬ 12-ДЕ ЫЛДАП ЭГЕЛЭЭР

Владимир Путинниң бол-ш Орустуң географтыг итилелиниң тургусканы аянын комплекстиг экспедициязы» төлөвилел 4-нчаш ажилдап эгелээр.

Обек суурнуң чоогунга, Ку-Кызыл демир-орук шугу-эрттер черинге июнь 12-де адан, Питерден, Краснояр-келген болгаш Кызыл хо-о-эртмеденнериниң болгаш юг студентилерниң экспеди-гери ажиттынар. Ол экспе-тиң составынга киргеннер орук шугуму салыр болгаш ыг казымалдарның улуг-улуг-арын шингээди алыр чер-төөгүнүң болгаш культура-ының тураскаалдарын чайны өөренип кээрлер. Лагерьниң ышкын езулалынга РФ-тиң айыды Сергей Шойгу кир-эр деп планнаттынып турар. Экспедицияның сорулгала-дугайында Россияның Ча-Даргазы апрель 15-те-ле

Орустуң географтыг итилелиниң хайгаарал чөвүлелиниң хуралынга чүве чугаалап тургаш, мынча дээн: «Бо чылын археологтуг улуг экспе-диция чорудар деп турарынысты демдеглээр. Ол Тываже чорутар болгаш ооң кайгамчык бойдус болгаш этно-культура салгалын өөренириниң болгаш камгалап арттырының айтырыгларын шийтпирээр. Ол регионнуң эконо-миктиг шингээди алыышкынының улуг хемчээлдиг айтырыгын шийт-пирлеп турарыныс бо үеде ол онза чугула айтырыг болур ажилды кы-лыр бетинде кандыг девискээрде ажилдап турарынысты, кандыг үнелиг чүүлдер ында барын билип алыр ужуруг бис».

ОБЯ-ның күжү-биле архео-логия баазаның үндезини болур майгыннар хоорайжыгажын тургу-зуп эгелээн. Ол лагерьни тудуп бе-леткээринге киришкен Тыва Рес-публиканың Чазаның Даргазының орадакчызы Артур Монгалдын дыңнатканын езугаар алырга, 100 кижилер чурттаар чер кылдынган. Аңаа таарымчалыг байдалдарны долузу-биле тургузар сорулганы Тыва тала салган, олче суг, элек-Тыва талазы-биле ажилдар

кылдынган, оон туржук пляжты безин туткан.

Экспедицияның лагеринге «Хааннар шынаазы» деп атты тывыскан. Ооң организакчыла-рының санап турары-биле алырга, демир-орук тудуун кылып, ажи-ктыг казымал байлактарны шингээ-дип ап турар үеде төгүлүг болгаш культураның тураскаалдары эстип чиде бербес ирги бе дээн тус чер-ни чурттакчыларының дүвүрелин оожургадыр ужуруг.

Мурнунда дыңнатканын езугаар алырга, 400 километр дурттуг оруктуң баштайгы рельстерин салып эгелээр.

ЧАА ПАРОМНАРНЫ АЖЫГЛАЛЧЕ ДҮРГЕН КИРИЕР

Тываның Баштыңы Шолбан Ка-ра-оол республиканың орук-тран-спорт болгаш харылзаа сайыды Игорь Грейсеров-биле Тываның Чазаның чагыын езугаар Ново-сибирскиге белеткел кылган үш паромну ажылгала киирер хуу-саазының дугайында айтырыгны чугаалашкан.

Ол паромнарны РФ-тиң Суг

кодекзиниң негелдезин езугаар кылган. Оларның бирээзи белен, Кызыл кожуунда Кара-Хаак ке-жинге ажылгаары-биле республи-каже эккелген. Сайыттың чугаа-лааны-биле алырга, июнь 10-га чедир ол суднону белеткел кылы-ры доостур, байырлал хуннериниң соонда паром ажилдай бээр. Ийиги паромну июнь төнчүзүңге чедир белеткел четтигиптер, а үшкүзү — июль төнчүзүңде болур дээрзин сайыт дыңнаткан. Айыт-тынган хуусаалар-биле Чазак Дар-газы чөлшээрешпээн, баштайгы паромну май ортан үезинде ажилдадып эгелээр деп турганын сайытка сагындырган.

«Хуусааны чүге шөйүп туруп бердинер? Ол паромнарны рес-публиканың үш кожуунуң чурт-такчылары четтикпейн манап тур-рар-дыр, олар бо хүнде хуу сай-гарлыкчыларның моторлуг хеме-лери-биле суг кежип турар»-деп, Шолбан Кара-оол чугаалаан. Ка-ра-Хаак кежинге паромну ба-йырлал хуннерин манавайн, июнь-да-ла ажылгалап эгелээрин, Эйли-Хем кежиниң суднозун июнь 20-ге чедир белеткээрин Чазак Дар-газы негээн.

Суг кодекзинге өскерилгелер-ни кииргени-биле эрткен чылдан бээр паромнарга негелде улгаткан дээрзин сагындыраалы. Оларны эштир судноларга деңизин болгаш чогуур техниктиг документацияны паромнарга турары эргежок чугу-ла апарган. Хөй-хөй чылдарның дургузунда чурттакчыларга ба-раан болуп келген «Кара-Хаак», «Эйлиг-Хем», «Дерзиг-Аксы» ке-жиглерин прокуратураның негел-дезин езугаар хаар ужулга тава-рышкан. Ынчан республика Баш-тыңы Шолбан Кара-оолдун даал-газын езугаар 2011-2012 чылдарда паром кежер черлерниң айыыл чок ажилдаарын хандырап талазы-биле республика программанын ажилдап кылган, оруктар болгаш кежиглер ажылгалының талазы-биле эргелелди тургускан, шкипер-лерниң (паром башкарыкчылары-ның) чогуумчалыг өөредилгезин организастан.

Чаа кээп турар үш паромну бирээзи-ле 40 тонна чүктү кежи-рип шыдаар, палубаның хемчээли 18х18 метр, ыңдыг шөлге кожуглуг 1 «КамАЗ» болгаш дөрт чиик машина кире бээр.

ТР-ниң албан-езуунуң сай-тызындан.

ШКОЛА ЧАНЫНДА ЛАГЕРЬ

• Оларның амыдыралы, аңаа хамаарылга

Уругларның үрде манааны кайгамчыктыг, хөглүг чай келген. Школа тарап, узун дыштанылгада келген. Республиканың бүгү кожууннарында школа чанында лагерьлер бодунуң ажылын эгелей берген. Ындыг лагерьлер уругларның чайгы үеде хостуг үезин шын ажыглаар болгаш ажы-төлүн хайгаараар чай чок ажылдап турар ада-иелерге улуг дуза болуп турар. Кызыл хоорайның школаларында школа чанында лагерьлерде уругларның кайы хире дыштанып турарын билеп алыры-биле №15 дугаар школага чеде бердивис. Ол хүн хоорайның бүгү школаларына 9-11 класстың доозукчуларының шылгалдалары эртип турар болгаш «кижи бажы кизирт» чүве болду. Ынчалза-даа №15 школаның школа чанында лагерьни харыылап турар социолог башкы Айлана Спартаковна Ондар бисти күзeldи-биле уткуп, хүлээп алды. Школаның оон мурнунда «Ласточка» аттыг лагери хей чылдарда уругларны дыштандырып ажылдап турган болза, ам Сайзанаң аттыг лагерь 3 дугаар чыл бодунуң ажылын чедишкенин чорудуп турар. Лагерь 2 сезонуг, амгы үеде бир дугаар сезон ажыттыг болгаш ол июнь 22-де төнер. Ында ниитизи-биле 50 уруг ийи отрядта дыштанып кээп турар. Бир дугаар бөлүктө 1-ги классты, а ийиги бөлүктө эге школаны дооскан уруглар бар. «Сайзанаңтың» ийиги сезону август айда ажыттынар болгаш аңаа 1 дугаар классче кирер уругларны алыр. Чүге дизе школаже кирер деп турар уругларны өөредилгеге белеткээр, оларның хүн чурумун эде тургузары эргежок чугула.

Айлана Ондарның чугаалап турары-биле алырга, чылдың-на лагерьниң уруглары кан-кадык амыдыралды суртаалдаан хоорай чергелиг янзы-бүрү хемчеглерге киришкеш, шаңналдыг черлерни доктаамал ээлеп турар. Ол ышкаш ОШАЧКИ албанының чылдың-на чайгы үеде чорудуп турар «Орук болгаш уруглар» деп акциязынга киржип турарлар. Ук акцияны чорудуп турар чылдагааны — уругларга орук кечеринин дүрүмнерин шыңгыы сагындырып, канчаар бодун шын алдынарын өөредир. Оларның ада-иесинге, чолаачыларга тайылбыр ажылын чорудуп,

орук шимчээшкениниң баштайгы дүрүмнерин бижээн номчугаштарны үлөп турар.

«Сайзанаң» лагеринин уругларына бо чылдан эгелеп, кижизидикчи башкыларның тыва улустуң чаңчылдарын өөредип эгелээни онзагай солун. Тыва өгүнү эт-херекселдерин шинчилеп, тыва кыс кижинин каасталгазы — чаваганы канчаар кылырын өөредирге, ылаңгыя өске нация уругларның сонуургаары аажок. Чаваганы хоорайга өскөн уруглар бир дугаар көрүп турар болбайн аан, ынчангаш оларның күзeldи-биле кылып өөренип турары чугаажок. Өңгүр-өңгүр чинчижигештерни дизип, боттарының холу-биле кылган чавагаларын уруглар ол-ла дораан чажынга кыстырып алырлар, а бажыңыга ада-иеси оларны аажок мактаар дээрзи билдингир.

Эге школаны дооскаш, ам 5-ки классче шилчээн лагерьде турар уругларның бөлүүнүн кижизидикчи башкызы Нонна Александровна Монгуш. Башкы ажылын ол 1998 чылдан эгелээн. Оон мурнунда Улуг-Хем кожуунга школага башкылап ажылдап тургаш, Кызыл хоорайга уруглар садынга башкы ажылын уламчылап, ам хоорайның №15 лицейинде ажылдаа-ла бир чыл чедип чоруп аныяк ажылдакчы. Ажылынга кызымаккай, харыысалгалыын лицейин удуртур чери эскерип, ону шөлээзинин үезинде лагерьге ажылдаарын сүмелээр, күзeldи-биле чөпшээрешкен. Чаптанчыг чаштар-биле ажылдаары дег онза, тааланчыг чүве кайда боор. Бо бөлүктүн уругларының бот-тывынгыр, чогаадкычы ажылын кижизидикчи башкы деткип турар. Олар янзы-бүрү оюннар чогаадып, угаан-бодал сайзырадыры-биле шыдыраа оюнунун аргаларын ханы өөренип турар. Уругларның улуг күзeldи-биле лагерьге кээри Нонна Монгушка канчаар-даа аажок өөрүнчүг. Аныяк башкының ажылын уруглар үнелеп, боттарына чедишкенин шингээди ап турар.

Лагерь эртенгинин 8 шактан дүүштекиниң 14 шакка чедир ажылдап турар. Ынчалза-даа ада-иелерге эпиг болуру-биле эртенгинин 7 шактан эгелеп уругларны хүлээп, чамдыкта дүүштекиниң 15-

даа шакка чедир ойнадып, дыштан-дырып турар. Бир сезонун төлевири бир уругдан 750 рубль. Ол лагерь путевказының чүгле 30 хуузу болуп турар. Ынаар хүнде ийи катап кемненири, өңгүр карандаштар, саазыннар, чымчак ойнаарак-чыгаштар даараар пөстер дээш, оон-даа өске уругларның чогаадкычы ажылынга идиг болур чүүлдер, ол ышкаш музей, библиотека, кино, янзы-бүрү оюн-көргүзүглер баарының чарыгдалдары кирип турар.

Кызылдың №15 лицейинин Сайзанаң аттыг уруглар лагери чедишкенин ажылдап турар дээрзи бо бүгүден-не көскү. Уруглар чайын мага хандыр дыштанып, хандамырын сайзырадып, дыка хей ажыктыг чүүлдерни өөренип алыр дээрзи чугаажок. Ажылынга бердинген, кызымаккай, чаш ажы-төл дээш сагыш човап чоруур башкылар турда, ада-иениң ажы-төлүн күзeldи-биле бо лагерьге чорудуп турары чөп-түр деп бодалга келдим. Уруглар ам хоорайда келген улуг циркти көөрүнче белеткенип турарлар.

Республиканың Р. Кенденбиль аттыг уругларның уран чүүл школазының школа чанында лагерин сонуургаары-биле база чеде бердивис. Ырактан-на ыры-хөгжүм чаңгыланып, школа чанында бичии уруглар ойнап халышкан, алызында хөглүү аажок. Лагерь май айда-ла ажыттыг ирги бе, ол хүн лагерьниң ажылы адакталып турар болду. Школа-интернаттың чайгы үеде уруглар турар лагерин харыылап турар башкыны арай боорда тып алгаш, чүве чугаалап бээр-биле дилээривиске: «Чайым чок, директор чугаалап бээр ыйнаан» — дээш, бисти херекке албас болду. Хөгжүм залынче үнүп келиривиске республиканың бүгү кожууннарындан келген уругларның шилилге конкурсу болуп деп белеткенип турлар. Аңаа эки киришкен уруглар бо школага өөренип артып каар дээрзин душ бооп школаның бир ажылдакчызындан дыңнадым. Канчангаш-ла көрүптеримге, уран чүүл школазының директору Тимур Дыртык-оолович Дулуш бо кел чор. Амырай бергеш, ам-на каш айтырымга харыылап бээр боор дээн бодалым-

Шыдыраага ойнап өөренип турар.

Уругларның боттарының даарааны ойнаар

Агаарлаашкын чезинде.

биле чеде бергеш, чүвениң ужурун чугааладым. Ынчалза-даа ол дораан: «Чүве чугаалаар чайым чок» — дээш, кылаштап чоруй барды. Хомудаан сеткилим-биле соондан көрүп артып кагдым.

Школа чанында лагерь амыды-

ралы база чугула чери ужурулуг, уругларның хошын организастап, олар дурбас, кайгамчык дыш сөңнээри — харыысалга ышкажыл. Ынчалза-даа кань Р. Кенденбиль аттыг уругларның уран чүүл школазы баштаар чери лагерь а ийиги чергениң айтырып салып турарына боду таарзынмадым. Уруглар уран талантызынче, олар дилгезинче, кандыг демдеринче сагыш салбайн, шын кижизидилгезинче, геден дашкаар хостуг үчаар эрттирип турарынче чээнгейни угландыраар. Шак мынчаар ховар та уругларның чайгы үеде хостуг үезин канчаар оларның өөрүп халчып көрбээним хомуданчыг.

Школа чанында лагерь иелерге болгаш ылаңгыяның боттарына таарымчдалды тургузуп, хостуг үажыглаарына улуг ужуру Ынчангаш чылдың-на уругларның чайгы үеде боттарының-на өөренип тураларында лагерьлерге артык эвес, харын-даа өоларның угаан-медерел сайзырадырынга болгаш чүүлдерге өөренип алыр болуру чигзиниг чок.

Алдынай БАД

Ренат САҢГЫ-БАД
тырттырган чуруктары

Кижизидикчи башкы Айлана Ондар бөлүк-биле.

«ДЭЭРГИ РОЯЛЬ»

Концерт-презентация

Июнь 1-де Национал музейге «Дээрги рояль» деп концерт-презентация болуп эрткен. Аңаа бодунун илган роялын Буян Ховалыг хөйге бараалгадып, иныштырган. Новосибирскиниң күрүне консерваториязының доозукчузу, хөгжүм башкызы, республика эргелиг хөй-хөй конкурстарның тиелекчизи, уруглар конкурстарының тиелекчилериниң башкызы Анай-Хаак Демир-ооловна Балбан-оол делегейде ат-сураа агаан хөгжүм классиктери Ференц Листин, Клод Дебюссиниң, Вольфганг Амадей Моцарттың аагалдарын чаа кылган рояльга ойнап күүсеткен.

Концерт-презентация — «Тыва-хөгжүм чэй» фестивалдык чымчеглериниң бирээзи. Чүлүрнүң аразында ТР-ниң Даргазының оралакчызы Дамба-Хуурак, ТР-ниң Дээди элдериниң даргазы К.Т.Даваа, ТР-ниң улуус сайыды В.О.Донгак, уран чүүлүнүң алдарлыг ачкычы А.С.Серен болгаш адан хүндүлүг аалчы-Рос-Композиторлар эвилелиниң В.И.Казенин.

Концертти Тываның Композиторлар эвилелиниң даргазы Е.Карелина башкарыкчылап келген. Эгезинде ол рояль дугаа төөгүлүг таныштырылганы. Рояль кылырының талазы-делегейде бир дугаар черде турар, фортепиано тала-тергиин мастер Бехштейнге кижиге бөгүнге чедир чок. Ол чылда фортепиано фабрика-арлинге ажиткан, фортепиано-ылып эгелзэн. Оң кылган чарында Лист, Дебюсси дээр сураглыг классиктер: «Фортепиано хөгжүмүн Бехштейнге дээр бижири-дыр» — деп бедии-биле үн-өгөн.

Оле ынчаш фортепиано керээниң талазы-биле мас-делегейде дыка ховар. Да база-ла ындыг. А Тывада агаар ындыг мастер көстүп и бо. Ол дээрге Буян Се-мен Ховалыг-дыр. Ол респу-блика Р.Кенденбиле аттыг са-аяанныг уругларның уран школазын 1997 чылда доос-тоо-ла чылын Кызылдың уран чилищезинче кирип ап, бы-лазанын өөрөнгөн. Учир-соонда, Чөөн-Сибириниң

күрүнениң культура болгаш уран чүүл академиязын дооскан. Бодунун өөренип турганы салым-чаян-ныг уруглар школазын башкылап ажылдай берген. Ол чылдарда школаның директору турган В.С.Чигжит Новосибирскиден ат-сураглыг хөгжүмчү башкыларны болгаш хөгжүм дериг-херексел-дериниң мастерлерин чалаан. Оларның аразында Сибириниң хөгжүм херекселдериниң мастер-лериниң эвилелиниң даргазы В.С.Бирюков база келген. Оң арга-дуржулгазын өөренип, мастер-класстарына кичээлдеп чоруп тургаш, Буян Семенович ол мер-гежилди сонугаргай берген.

2003-2004 чылдарда Б.С.Хова-лыг Новосибирск хоорайга форте-пианону хөөн кириериниң талазы-биле өөрөдиге эрткеш, серти-фикатты холга алган. 2005 чылда Новосибирскиге рояльдың тургу-зуунун болгаш ону септээриниң талазы-биле семинарга өөрөнгөн. 2006 чылда Москвага делегей чер-гелиг мастерлериниң фортепиано кылырының талазы-биле ат-сура-глыг Гнесиннер аттыг академияга семинар эрткен. Ол-ла чылын Москвага Ямаха фирманың Москва консерваториязына организастаа-ны делегей чергелиг конферен-циязынга, 2007 чылда Москвага Блюднер фирманың семинары-нга, 2009 чылда Новосибирскиге фортепианонун даштыкы каас-талгазынга химиктиг бүдүмелдерни ажылга-лашкан каастаарының талазы-биле эртем-практиктиг конференцияга киришкен. 2010 чылда Новосибирскиге фортепи-анону хөөн кириерде ажылгаар техниктиг дериг-херекселдерге хамаарыштыр өөрөдигени эрткен.

Мергежилдиниң бүгү чажыттарын шингээди алыры-биле Б.С.Хова-лыг чылдың-на өөренип, билин бедидип турганы моон көскү ыш-кажыл. Ол өөренип чоруп тура, Буян Семенович фортепиано ажыл-херээниң мастерлериниң Сибирь ассоциациязының кежигүнүнге кирген. Сибирь мастерлериниң ара-зында национал республикалардан чаңгыс-ла төлээ Б.С.Ховалыг, аңаа тергиин үнелелди Россияның чок дээр мастерлери Частных, Чесно-ков олар берген дээрзин ТР-ниң Композиторлар эвилелиниң дар-газы Е.Карелина чоргаарал-биле онзалап демдегледі.

Мастер Б.С.Ховалыг сөс алгаш,

линиң даргазы В.И.Казенин кон-церт-презентацияга бедик үнелелди берип, чылыг сөстөрү чугаалады.

— Экии, эргим өңүктөр! «Тыва-даа хөгжүмчү чэй» фестивалды мындыг солун хемчег-биле эгелеп турары дыка өөрүнчүг-дүр. Чүнүң-даа мурнунда силерниң бо кай-гамчык музейни сонугарга көрүп келгеш-ле, бо рояльга ойнап четти-гиптим. Дыка эки рояль чорду, кылдынганының шынары-даа, үнү-даа онза-дыр. Буян Семеновичге байыр чедирип тур мен. Ам-даа эки диленип, октаттыг рояльдардан тыпкаш, мындыг шынарлыг кылдыр кылып алырын күзедим (катты-рар.ред.).

А.Балбан-оол, ТР-ниң Композиторлар эвилелиниң даргазы Е.Карелина, мастер Буян Ховалыг.

үндүр бижиттинген, октаттыг уран үрелик рояльды кандыг байдалдар-да, канчал кылып алганын тайыл-бырлады. Автомашина гаражына, дачага ажык дээр адаанга дизе-ле, каяа-даа септетинип турган болду. Шыдамыккай, эгелзенин эчизинге чедирип чаңчыккан чоруу-биле ол бергелерни ажып эрткенин видео-чуруктардан көрүп, билдирис.

Чаа кылган рояльга хөгжүм башкызы Анай-Хаак Демир-ооловна Балбан-оол ойнап, хөйге бараан болду. Башкының дыка хөй шан-нал-макталдарын, оң өөреникчи-лериниң чеднишкенин база видеоматериалдардан көрүкчүлөр көрүп, билдирис.

РФ-тиң Композиторлар эвиле-

Кайгамчык бойдус чурумалдыг, биче сеткилдиг чоннуг Тывага ам база кээр аас-кежиктиг болганым дээр, ындыг арганы тыпканы дээр, республиканың удуртулгазынга өөрүп четтиргенини илередип тур мен. Оң мурнунда 30 ажыг кижиге кээп турган болзувусса, бо удаада ол өңүктөрүнүн аразындан чүгле мен чедип келдим. Даарта он коллегаларым мээр соомдан чедип кээр болган. Композиторлар Лядо-ва, Крымский олар силерге изиг байыр чедирерин дилзэн. Людмила Лядова (85 харлыг) хар-назыны улгаткан-даа бол, Тывага дыка келиксэн, черле ам бир чедер мен деп артып кагды (адыш часкааш-кынарлы). Крымский база сагыш-

сеткилим Тывага дээр кижиге. Евге-ний Поликанов дыка келиксэн. Каяа-даа чорааш, концерт үезинде «Тываның алдарлыг артизи мен» деп чоргаарланыр кижиге (адыш часкаашкынарлы).

Кызылга кээримге, таныш өң-нүктөрүм хөй боорга өөрүп тур мен: журналистер, фотографтар, компо-зиторлар... Композиторлар-биле дүүн кезээ ужураштымыс. Хөө-мейжилерни дораан танып кагдым. «Тывада хөгжүмчү чэй» фести-валымыс кезек када үзүктелген болгай, ам ону черле үзүктелдир-бээлинер, уламчылап тураалынар. Силерниң көрүкчүлериңерниң кайгамчык энергетиказы бисти улам хей-аът кириер чүве.

Чаа музейниң чараш оран-са-вазын магададым. Ылаңгыя куль-турага хамаарышкан залды, ында 30-40 чылдар бурунгаар Тывага кээп турганымыска тураскааткан кезээн дыка-ла сонугаргадым. Ян Френкель, Марк Фрадкин, Людми-ла Лядова дээр, кымнарның-даа чуруктары ында бар чорду. Найы-ралымыс уламчылап турарынга өөрүп тур мен. Байырлап-биле!

Улаштыр ТР-ниң Чазааның Дар-газы А.П.Дамба-Хуурак, ТР-ниң Дээди Хуралының (парламенти-зиниң) даргазы К.Т.Даваа, Кызыл-дың уран чүүл колледжизиниң директору В.В.Нагорный олар мастер Б.С.Ховалыгга база хөг-жүмчү башкы А.Х.Д.Балбан-оолга байыр чедирип, боодал чечектерни сөңнеп, моон сонгаар-даа чедниш-киннерлиг болурун күзеди. Анай-Хаак Демир-ооловна ышкаш ойнаар кижиге бо хүнде Тывада чок дээрзин В.В.Нагорный демдегледі. Ону бадыйткап А.Х.Д.Балбан-оол Кызылдың уран чүүл колледжизиниң башкызы А.А.Медведева-биле рояльга дөрт холга бедик про-фессинал деңгелге ойнадылар.

Кызыл хоорайның мэри В.Т.Ховалыг чаа рояльды садып алгаш, найысылалда уругларның хөгжүм школазынга белек кылдыр бээр деп турарын чугаалаарга, көрүкчүлөр өөрүшкү-биле адыш часкап уткудулар.

Концерт-презентация Кызыл-дың уран чүүл колледжизиниң студентилериниң — доозукчула-рының концерти-биле доозулду. Концерт доозулган, а фестиваль уламчылавышаан.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

Авторнун тырттырган чуруу.

Кичээнгеилг болуру-биле

ОВААРЫМЧАЛЫГ БОЛУҢАР

Орук озал-ондактары янзы-бүрү адагандардан болуп турар, чалза-даа хөй кезинде чолаачы-ның харысалга чогуңдан пассажир-амы-тынындан чарлып турар. Кен чылын хамааты С. дээрзи ВАЗ-автомашинаны башкарып чорааш, үш ирлиг Кызыл—Тээли автоорукка чоруп Аңаа уткуштур КамАЗ —55102 машина чоруп орган. 271 дугаар этрге хензиг када чолаачы ырлажып пассажирлеринче чардыга бээр да коргунчуг айыыл-халап болган. Ур келген КамАЗ-ка үскүлештирбес ол машиназын солагай талазынче аан, хеп-хенертен тормозтаар орта, машина КамАЗ-тың кожуп алгаш чораан даш чүдүрген прицевинге кээр үскен. Мээшкениңерден бир пассажир өлгөн. ылдың март айда Чөөн-Хемчик район наачыны 3 чылда хосталгазын казып н. омашинаны эзирик башкарып чораан

чолаачылар улуг айыыл-халаптарны болду-руп турар. Кызыл хоорай суду автомашинаны эзирик башкарып чораан чолаачы хамааты Д-ни 4 чылда хосталгазын казып шийткен. Эрткен күзүн ол беш пассажирлиг ВАЗ-217030 автомашинаны эзирик башкарып, эмин эртер дүрген халдып орган болгаш, ээр орукка эеп четтикпейн баргаш, машиназын аңдарган. Ийи херээжен кижиге оң түннелинде амы-тынындан чарылган. Чолаачы судка машинаны башкарынга чок болган ийи херээжен кижиниң бирээзи шаптыктаан деп буруну өлгөн кижиге чууй каарын оралдажып шаг болган. Истелге оң өчүүн меге деп тодараткан.

Эзирик чолаачы дээрге өлүрүкчү-дүр дээрзиниң база бир чижээ. «Тойота» авто-машинаның чолаачызы Кызыл—Тээли оруунга эзирик чоруп орган. 29 дугаар кило-метрге уткуштур орукка халдып киргеш, орук-кыдыгына турган ийи «Жигули» авто-машиналарны барып үстүргөн. Түннелинде машиналарынга септелге кылып турган ийи чолаачы амы-тынындан чарылган. Эзирик чолаачы 5 чылда хосталгазын казып шийттирген.

Орукка оваарымчалыг болуп, эзирик

чолаачылар-биле чер чорбазын пасса-жирлерге база катап сагындырып тур бис.

Сергей БОЛЬШАКОВ,

ИХЯ-ның Истелге эргелелиниң тускай-латтыг ителге килдизиниң истек-чизи, юстицияның улуг лейтенантызы.

ЭКОЛОГУТ КЕМ-ХЕРЕК ҮҮЛГЕДИГЛЕРИ

Ногаан арга-ыяш кезери хоойлу езугаар хоруглуг. РФ-тиң Кеземче херээниң 260 чүүлүнүң 2-3 кезээн езу-гаар ол экологут кем-херек үүлгедиг-леринге хамааржыр.

Ыяш кезерин чөпшээрзэн тускай билеттиг улус ону кезер. Ол билетти каяа, кандыг ыяш-ты, кайы хуусаага чедир кезерин айтып каан болур.

РФ-тиң Чазааның 2007 чылдың май 8-те үндүрген чарлыын езугаар хоойлуга удур арга-арыг фондузунга чедирген когаралдың хемчээли 50 катап улгадыр, бир эвес камга-лалдыг аргага кескен болза, 2 катап улгадыр. Чижээ, бир эвес хоойлуну үрөп, ниити хемчээли 14,79 куб.метр 13 дытты кескен болза, оң өрттээ бир куб метрде 100,9 рубль болза, ниитизи-биле өрттээ 1492,31 рубль үс-түнде чарлык езугаар 50 катап улгадыр бол-

гаш 74615,5 рубль чеде бээр. А бир эвес камгалалдыг аргадан кескен болза, ниити түнү ийи катап улгадыр, азы 149231 рубль апаар.

РФ-тиң Арга-арыг кодекизин езугаар арга-арыг хоойлужулгазын үрээни дээр, буруулуг кижилер харысалгага онаажыр. Арга-арыгга хора чедирген кижилер когарал чедиргени дээр оон орун эгидер апаар. Ынчангаш арга-ыяш ажыл-агыйындан чөп-шээрелдиг болуру-ла дээр.

Танды кожуунун Балгазын арга-ажыл-агыйының девискээринден хоойлу үрөп ыяш кескени дээр 2009—2010 чылдарда 8 кеземче херзэн оттурган. Танды кожуунга экологут кем-херек үүлгедиглери удаа-дараа болуп турарының кол чылдагааны — арга-арыг чурт-такчылыг черлерниң чоогунда болуп тура-рында. Тандының тайгазынга чедери база-ла белең, федералдыг орук М-54 база чанында. Ынчангаш профилактиктиг ажыл-дарны чорудары-биле Танды кожуунун иштики херектер килдизи тус чер бот-башка-рылга органның болгаш арга-ажыл-агыйының ажылдакчылары-биле бир демниг ажылдап турар.

Аңгы-оол АДЫГЖЫ,

Танды кожуун талазы-биле ИХК-ниң истелге салбырының начальниги, юстицияның капитаны.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

2010 чылда дүжүт ажаалдазының түңнелдеринин дугайында болгаш 2011 чылда республиканың көдээ ажил-агыйының бараан бүдүрүкчүлеринин часкы хову ажилдарын органиастыг эрттирер талазы-биле хемчеглеринин дугайында 2011 чылдың апрель 11 №243 Кызыл хоорай

2011 чылда Тыва Республиканың девискээринге часкы хову ажилдарын чогуур үезинде болгаш эки шынарлыг чорудар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың көдээ ажил-агый болгаш аш-чем сайыды А.М. Сааяның 2010 чылда дүжүт ажаалдазының түңнелдеринин дугайында болгаш 2011 чылда республиканың көдээ ажил-агыйының бараан бүдүрүкчүлеринин часкы хову ажилдарын органиастыг эрттирер талазы-биле хемчеглеринин дугайында дыңнадыын хүлээп алыр.

2. 2011 чылда Тыва Республиканың девискээринге часкы хову ажилдарын чорудар талазы-биле республика штавын тургузар болгаш ооң составын бадылаар (мында кошкан).

3. 2011 чылда республиканың көдээ ажил-агыйының бараан бүдүрүкчүлеринин часкы хову ажилдарын органиастыг чорудар талазы-биле хемчеглеринин планын бадылаар (мында кошкан).

4. Мында кошкан дараазында чүүлдерни бадылаар:

- 2011 чылда муниципалдыг районнар болгаш хоорай округтарының талазы-биле тараа болгаш мал чеми культураларының, картофельдин болгаш ногаа культураларының тарылга шөлдеринин тургузуун;

- 2011 чылда республиканың муниципалдыг районнарының талазы-биле дүжүттүн ниити чылдазының хуваалдазының тургузуун.

5. Тыва Республиканың көдээ ажил-агый бүдүрүлгелеринин удуртукчулары-биле катай тус чер бот-башкарылга органнарының удуртукчуларына сүмелээри болза:

- часкы хову ажилдарын белеткээр болгаш боттандыраар талазы-биле штабтарның ажилын идепкейжидерин болгаш хову ажилдары эгелегичке чедир тараа болгаш мал чеми культураларының үрезиннерин, кывар-чаар материалдарны, минералдыг болгаш органиктиг чемишчилгелерни база үнүш камгалаар чүүлдерни чедирерин боттандыраарын, ажилдың чоруп турарының дугайында медээлерни Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызынче хүнүнү кириерин;

- ажил-агыйларның санынга дүүштүр часкы хову ажилдарының талазы-биле технологтуг картаны 2011 чылдың апрель 12-ге чедир Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызынче кириерин;

- часкы хову ажилдарын боттандыраарының чарыгдалдарын кады акшаландыраар талазы-биле тус чер бюджеттеринин күсели-биле сан-хөө хөреңгизин тускайлаарын Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызы биле кожуннар чагыргаларының аразында дугуржулгага дүүштүр 2011 чылдың апрель 15-ке чедир хандыраарын;

- часкы хову ажилдарын кылып чорударына "Россельхозбанк" ААН-ниң Тыва регион филиалының чээли курлавырларын хаара тудар талазы-биле ажилды органиастаарын;

- 2011 чылдың апрель 20-ге чедир суггарылга системаларын четчелээрин болгаш оларны чер ажыглакчыларынга быжыглаарын;

- тараа ажаар комбайннарны лизинг езугаар алганы дээш "Сибгрозлизинг" КХН-ниң мурнунга өрезин эгидерин;

- үрезин эргилдезин болгаш көдээ ажил-агый культураларын болбаазырадырының технологиязын сагыырын;

- көдээ ажил-агый культураларының тарылга шөлдеринче болгаш чонун огород участоттарында сугну үе-шаанда бээр-биле хемнер уннарны, арыктарны болгаш суггат бугаларын арыглан-аштаар бригадаларны ажилы чок хамаатыларны хаара тудуп тургаш, органиастаарын;

- көдээ ажил-агый техниказының болгаш кожук херекселдеринин септелгезин 2011 чылдың апрель 20-ге чедир доозарын;

- минералдыг болгаш органиктиг чемишчилгелерни тарылга шөлдеринче чогуур үезинде чаштыраарын органиастаарын;

- көдээ ажил-агый культураларының

дүжүдүн камгаладырының керээзин 2011 чылдың июнь 1-ге чедир чарарын органиастаарын;

- часкы хову ажилдарын кылып чорутканының дугайында отчеттарны Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызынче болгаш Күрүне статистика-зының федералдыг органының Тыва Республика талазы-биле девискээр органынче чогуур үезинде кириерин хандыраарын.

6. Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызы:

- үнүш аймааның продукциязын бүдүреринин баш удур санаан көргүзүлгелерин күседири-биле өнчүнү бүгү хевирлеринин ажил-агыйларынга хамаарыштыр 2011 чылда тараа болгаш мал чеми культураларының тарылга шөлдеринин тургузуунуң дүжүп турарын хандыраар талазы-биле хемчеглерни алыр;

- орулгалыг өнчү эзлерин хаара тударының болгаш бүдүрүлгелерин орулгалыг чоруун бедидеринин күсели-биле тараа бүдүрүлгезинге күрүне чагыын хевирлеп тургузар талазы-биле саналдарны кириер;

- часкы хову ажилдарын чорударының болгаш көдээ ажил-агый бараанының бүдүрүкчүлери-биле тараа болгаш мал чеми культураларының үрезининге, кывар-чаар материалдарга, минералдыг чемишчилгелерге болгаш мал чеми культураларына субсидияларны республика бюджетинден 2011 чылдың апрель 15-ке чедир тыпсырының талазы-биле хемчеглерни алыр, часкы хову ажилдарын чорударына тускайлат-тынган субсидияларны көрдүнгенин езугаар ажыглап турарына контролду боттандыраар;

- тараа культураларының "Чагытай" сорттук үрезинин ажыглаары-биле үрезин ажил-агыйларын тургузар дугайында саналдарны кириер;

- тарылга ажилдары эгелээр бетинде үрезин сөөртүлгезинин графигин, харыы-салгалыг кижилерни айтыпшаан, тургузар, тараа болгаш мал чеми культураларының сөөртүлгезинге контролду боттандыраар;

- көдээ ажил-агый культураларын болбаазырадып кылып технологиялар талазы-биле кожа регионнарның дуржулгазын өөренир болгаш ону республикага негтердир талазы-биле хемчеглерни алыр;

- тарылга шөлдеринче минералдыг болгаш органиктиг чемишчилгелерни чогуур үезинде чажарын органиастаар болгаш көдээ ажил-агый культураларының тарылгазын агротехниктиг таарымчалыг хуусаада доозарын хандыраар;

- Кызыл хоорайның чурттакчы чонунга картофель болгаш ногаа тарыыры-биле Кызылдың суггарылга системаның черлеринден чер участоттарын Кызыл хоорайның мэриязы-биле (дугуржулга езугаар), Кызыл кожуннуң чагыргазы-биле (дугуржулга езугаар) тодарадыр;

- кожуннарда болгаш Кызыл хоорайда чурттакчы чонунуң хуу дузалал ажил-агыйларына, арат-тараачын ажил-агыйларынга органиктиг чемишчилгени (куш өдзөн) садар талазы-биле ажилды, массалыг информация чепсектеринге чарлап тургаш, "Енисей" куш фабриказы" КУБ-биле кады органиастаар;

- кадр политиказын сайзыраңгайжыдар, аныяк специалистерни көдээ ажил-агый адырына хаара тудар талазы-биле хемчеглерни муниципалдыг тургузулганың чагыргалары-биле кады алыр.

7. Россияның көдээ ажил-агый академиязының көдээ ажил-агыйның Тыва эртем-шинчилел институту республиканың байдалдарына тааржыр көдээ ажил-агый культураларын өстүрер талазы-биле эргежок чугула эртем-методиктиг материалдар-биле республиканың көдээ ажил-агыйының бараан бүдүрүкчүлерин хандыраар.

8. Ажил-агыйларның саны-биле суг сордурар улуг тудугларын ажыктыг ажыглаар сорулга-биле суггаттыг черлерин, инженер суггарылга системаларын белеткээр талазы-биле ажилды органиастаарын база сордурукчу дериг-херекселдерни, суггарылга болгаш мелиорация техниказын септел кылырының, суггарылганың инженер сис-

темаларын катап тургузарының ведомствозун тургузарын "Тывамелиоводхоз" ФКА-га сүмелээр.

9. "Россельхозцентр" Тыва Республика талазы-биле федералдыг күрүне албан черинге сүмелээри болза:

- тараа болгаш мал чеми культураларының сөөртүп эккелген үрезининин сортунуң болгаш тарылгага ажыглаар шынарының анализин хову ажилдары эгелээринге чедир кылырын;

- кожуннарның болгаш Кызыл хоорайның чурттакчы чонунуң хуу ажил-агыйына, арат-тараачын ажил-агыйларынга картофель, өзүмнөр үрезинин болгаш ногаа культураларының үрезинин үнүп садыгларын хову ажилдарының эгелээринге чедир, массалыг информация чепсектеринге чарлавышаан, органиастаарын;

- хандырыкчылар-биле чарган керээге дүүштүр шынарлыг болгаш долу хемчээлдиг үрезинни кири садып алырын хандыраары-биле тараа болгаш мал чеми культураларының үрезинин чүдүрүп чорудуп турар черлерге албан черинин харыысалгалыг ажилдакчыларының дежурныйлаашкынын органиастаарын.

10. Хову ажилдарын боттандырып турар үеде хөрзүнче чажар минералдыг болгаш органиктиг чемишчилгелерни сүмелеп турар хемчээлинге дүүштүр эргежок чугула материалдар-биле көдээ ажил-агыйның

бараан бүдүрүкчүлерин хандыраар "Тувинская" агрохимиктиг албанының кустанциязы" федералдыг күрүне албан черинге сүмелээр.

11. Хову ажилдарын боттандырып турар үеде республиканың көдээ ажил-агый бараан бүдүрүкчүлерин көдээ ажил-техниказының артык кезектери-биле харарын "Тывасельхозтехника" АА сүмелээр.

12. "Россельхозбанк" КХН-ниң регион филиалына сүмелээри болза:

- часкы хову ажилдарын боттандырып биле кыска хуусаалыг чээли курлавыр алыр талазы-биле көдээ ажил-агый бараан бүдүрүкчүлеринин чагыгларын ээлчегде хүлээп алырының дугайында тырыгны чугаалажып көөрүн, эргичугула документилерни долдурарына кырында дузаны көргүзерин;

- долаага салыр хөреңгизи чок рылгада кара чаңгыс курлавыры болуни долаа кылдыр ажыглаарының арга-бээрин.

13. Бо доктаалды "Тувинская" пр болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

14. Бо доктаалга контролду Республиканың Көдээ ажил-агый б аш-чем яамызынга дагзыр.

Тыва Республиканың Чазы Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

2010 чылдың декабрь 2-де Тыва Республиканың Чазы №531 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың чединмес хамаатыларынга күрүнениң социал дузазын көргүзеринин талазы-биле шинчилел ажилдарының чорудулгазының талазы-биле Ведомстволар аразының комиссиязын дугайында Дүрүм

1. Тыва Республиканың чединмес байдалдыг хамаатыларынга күрүнениң социал дузазын көргүзеринин талазы-биле шинчилел ажилдарын чорударының талазы-биле Ведомстволар аразының комиссиязы республиканың чурттакчы чонунуң социал камгалал, өөредилге органнарының, кадык камгалалдыг, Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулгаларының тус чер бот-башкарылгаларының органнарының кады ажилда-жылгазын чорудар (моон ынай Комиссия) бир демниг, чөвүлээр эргелиг орган болур.

2. Ажил-чорудулгазының угланышкыны-биле комиссия Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының, Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылгаларының органнары болгаш хөй-ниити каттыжышкыннары-биле кады ажилдажылганы чорудар. Комиссия ийи таланың социал керээзинин ажилын таарыштыраар.

3. Россия Федерациязының Конституциязын, күштүг бооп турар федералдыг хоойлужудулганы, Тыва Республиканың Конституциязын болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазын барымдаалап комиссия бодунуң ажилын чорудар.

4. Комиссияның составын Тыва Республиканың Чазаның айтышкыны-биле бадылаар болгаш ол 11 кижиден тургустунар.

5. Комиссияның ажил-чорудулгазының баштайгы угланышкыннары:

- Социал керээге барымдаалааш, күрүнениң социал дузазын көргүзеринин дугайында (азы ойталаанының дугайында) шийтирнн хүлээп алыры;

- Социал керээде салдынган даалгаларны болгаш сорулгаларны чедип алырынга, социал керээге үндэзилеп, чединмес хамаатыларга күрүнениң социал дузазын көргүзеринин боттанылгаларының талазы-биле республиканың бүгү яамаларының, албан черлеринин, хөй-ниити каттыжышкыннарының дугуржулгазын хандыраар;

6. Салдынган даалгалар езугаар комиссия дараазында хүлээлгелерни күүседир:

- Социал керээни барымдаалааш, чединмес өг-бүлелерге болгаш чааскаан чурттап турар чединмес хамаатыларга күрүнениң социал дузазын көргүзеринин талазы-биле шинчилел ажилдарының чорудулгазының үезинде айтырларны өөренип көөр;

7. Хүлээлгелерин күүселдезинге болгаш салдынган сорулгаларының боттанылгаларына комиссия дараазында эргелерлиг:

- Социал керээни барымдаалааш, чединмес өг-бүлелерге болгаш чааскаан

чурттап турар чединмес хамааты күрүнениң социал дузазын көргүзе талазы-биле шинчилел ажилдарын чорударының айтырларынның талазы-биле Республиканың муниципалдыг тургузуу тус чер бот-башкарылгаларының, чучу чонну ажилга хаара тудар албан өөредилгезинин, чурттакчы чоннуң социал камгалал органнарында болгаш камгалал албан черлеринден чорударының болгаш медээни алыр.

- Социал керээге барымдаа чединмес өг-бүлелерге болгаш чааскаан чурттап турар чединмес хамаатыларга нениң социал дузазын көргүзеринин талазы-биле чорудуп турар ажилдың дугайында Тыва Республиканың муниципалдыг тургузуу тус чер бот-башкарылгаларының чурттакчы чонну ажаара тудар албанының, өөредилге чурттакчы чоннуң социал камгалал нарының төлээлерин хуралдарже дыңнадыр;

8. Комиссияның хуралдарын эр болгаш ооң ажилын органиастап комиссияның ажил-чорудулгазының тайгы угланышкыннарын илередип, дуп турар дарга кижин комиссияны уду Комиссияның даргазы чаңгыс оралак болур.

9. Комиссияга дааскан хүлээлгел күүселдези дээш, комиссияның дарга Тыва Республиканың Чазаның муң харыысалгалыг.

10. Комиссияның хуралдары чүгле херек апарганда, ынчалза-даа квар чаңгыстан эвээш эвес катап болур. Комиссияның кежигүннеринин саны чарты эвээжес болза, ынчан ол бүрүн э болур.

11. Комиссияның хуралының түңнел биле комиссияның даргазының секретарының адын салган, долд протоколдуг шийтирнн үндүрер.

12. Шийтирнн ажык бадылашкы хүлээп алыр. Комиссияның хуралына ганнарның чартындан хөй кезин бады болза, шийтирнн хүлээп алдынган болуни деннежи берген таварылгада комиссияның даргазының үнү шийтирлиг.

13. Хүлээп алдынган шийтирнн комиссияның кежигүннеринге хуралдың пр лундан ушта бижилге хевиринге ат соонда 5 хонуктан орайтавайн көргү

14. Комиссияның организас-тех ажил-чорудулгазының хандырылгалары Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызы чорудар.

Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызының 2011 чылда ажил-чорудулгазының мурнады боттандырар угланышкыннарының дугайында

2011 чылдың май 16

№311 Кызыл хоорай

2010 чылга чедир үеде Тыва Республиканың социал-экономика хөгжүлдезинин стратегияларын боттандырар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызының 2011 чылда ажил-чорудулгазының мурнады боттандырар угланышкыннары тыва дылды, тыва литератураны болгаш Тываның төөгүзүн башкылаарының методикаларын сайзыраңгай-жыдары кылдыр тодарадыр.

2. Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызының 2011 чылда ажил-чорудулгазының мурнады боттандырар

угланышкыннары тыва дылды, тыва литератураны болгаш Тываның төөгүзүн башкылаарының методикаларын сайзыраңгай-жыдары талазы-биле хемчеглерниң планын бадылаар.

3. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парладыр.

4. Бо доктаалдың күөсүлдезинин талазы-биле хыналданы Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы — Тыва Республиканың кадык камгалал болгаш социал хөгжүлде сайыды А.П.Дамба-Хууракка дагзыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазаның 2011 чылдың май 16-да № 311 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызының 2011 чылда ажил-чорудулгазының мурнады боттандырар угланышкыннары талазы-биле тыва дылды, тыва литератураны болгаш Тываның төөгүзүн башкылаарының методикаларын сайзыраңгай-жыдары талазы-биле хемчеглерниң ПЛАНЫ

Хемчеглер	Акшаландырышкыны	Хуусаазы	Харысалгалыг кижилер	Манап турар түңнелдери
-----------	------------------	----------	----------------------	------------------------

I. Организастыг хемчеглер

1. Амыдырал ажил-чорудулгазының аңгы-аңгы адырларында тыва дылдың ажыг-таланын талазы-биле этносоциология болгаш социоллингвистика шинчилелдерин чорудары. Тыва дылдың Тыва Республиканың үрүне дилы кылдыр ажыг-таланын айтырыг-тарының талазы-биле баш удур медээлерни болгаш саналдарны белеткээри, 140,0 муң рубль, 2011 чылдың II-III кварталдары; Тыва Республиканың Өөредилге яамызы (Т.Н.Тогочакова), Тыва Республиканың Өөредилге яамызының кадрларны эде белеткээр болгаш мергежилин бедидер Тываның күрүне институту (Ч.В.Монгуш), Тываның күрүне университети (С.О.Ондар) (чөпшээржилге-биле), Тыва Республиканың Чазаның чанында Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институту (К.А.Бичелдей), Тыва дылдың Тыва республиканың күрүне дилы кылдыр ажыг-таланын айтырыг-тарының талазы-биле аш удур медээлерни, саналдарны болгаш налитиктиг сайгарылганы белеткээр.

2. Тыва дылга өөредиринин болгаш ону ингээди алырының үндэзиннеринин интродуктивтиг, этнолингвистиктиг болгаш этнодидактиктиг арга-хевирлерин өөрени-нинин талазы-биле шинчилелдерин чорудары. Тыва дылга болгаш тыва литературага өөредиринин айтырыг-тарының талазы-биле аш удур медээлерни болгаш саналдарны белеткээри, 170,0 муң рубль, 2011 чылдың III кварталдары; Тыва Республиканың Өөредилге яамызы (Т.Н.Тогочакова), Тыва Республиканың Өөредилге яамызының кадрларны эде белеткээр болгаш мергежилин бедидер Тываның күрүне институту (Ч.В.Монгуш), Тываның күрүне университети (С.О.Ондар) (чөпшээржилге-биле), Тыва Республиканың Чазаның чанында Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институту (К.А.Бичелдей), Тыва дылга өөредиринин болгаш ингээди алырының үндэзиннеринин интродуктивтиг, этнолингвистиктиг болгаш этнодидактиктиг арга-хевирлерин өөрени-нинин талазы-биле шинчилелдерин дугайында илеткеди белеткээри.

3. Тыва дылды болгаш тыва литература-ны, Тываның төөгүзүн башкылап турарының айдальнын шинчилелдерин чорудары, 150,0 муң рубль; 2011 чылдың II-III кварталдары, Тыва Республиканың Өөредилге яамызы (Т.Н.Тогочакова), Тыва Республиканың Өөредилге яамызының өөредилге шынарының телелинин институту (В.Б.Канкова), Тыва Республиканың Чазаның чанында Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институту (К.А.Бичелдей).

4. Тыва дылдың, тыва литератураның, өөредилге-методика дептерлеринин амгы агның негелделеринге дүжүп турарының талазы-биле экспертизаны чорудары, 100,0 муң рубль, 2011 чылдың II-III кварталдары, Тыва Республиканың Өөредилге яамызының национал школалар хөгжүлдезинин институ-ду (А.С.Шаалы), Тыва Республиканың Чазаның чанында Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институту (К.А.Бичелдей).

II. Эртем-шынчилел болгаш дуржулган-инструкторлуг ажилдар

5. Тыва дылдың, тыва литератураның башкылаашкынының концепциязын ажилдап кылыр болгаш бадылаары; 50,0 муң рубль, 2011 чылдың III кварталы, Тыва Республиканың Өөредилге яамызы (Т.Н.Тогочакова), Тыва Республиканың Өөредилге яамызының национал школалар хөгжүлдезинин институ-ду (А.С.Шаалы), Тыва дыл болгаш тыва лите-

ратура башкылаашкынының концепциязы.

6. Тываның төөгүзүн башкылаашкы-нының концепциязын ажилдап кылыр бол-гаш бадылаары, 50,0 муң рубль, 2011 чылдың III кварталы; Тыва Республиканың Өөредилге яамызы (Т.Н.Тогочакова), Тыва Республи-каның Өөредилге яамызының национал шко-лалар хөгжүлдезинин институту (А.С.Шаалы), Тыва Республиканың Өөредилге яамызының кадрларны эде белеткээр болгаш мергежилин бедидер Тываның күрүне институту (Ч.В.Монгуш); Тываның төөгүзүн башкылаашкынының концепциязы.

7. Тыва чечен чогаал адырынга чогаал шинчилелдерин чорудары, 50,0 муң рубль, 2011 чылдың III кварталы; Тыва Республи-каның Өөредилге яамызы (Т.Н.Тогочакова), Тыва Республиканың Өөредилге яамызының национал школалар хөгжүлдезинин институ-ду (А.С.Шаалы), Тыва Республиканың Чазан-ның чанында Тываның гуманитарлыг шин-чилелдер институту (К.А.Бичелдей), «5-11 класстарга тыва чогаал» куруун албан өөре-дир ужурулг чечен чогаалдарның библио-графтыг угланышкынын ажилдап кылыр.

III. Эртем-методиктиг болгаш өөредилге-методиктиг ажилдарны парлаар болгаш үндүреринге белеткээри

8. Тыва дыл болгаш тыва литератураның ниити өөредилге программанын күрүнениң федералдыг ниити өөредилге стандарттары езугаар ажилдап кылыр болгаш үндүрери; 57,0 муң рубль, 2011 чылдың III кварталы; Тыва Республиканың Өөредилге яамызы (Т.Н.Тогочакова), Тыва Республиканың Өөредилге яамызының национал школалар хөгжүлдезинин институ-ду (А.С.Шаалы), Тыва Республиканың Чазаның чанында Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институту (К.А.Бичелдей), школа мурнунун өөредилге албан черлеринге, ниити өөредилге албан черлеринге тыва дыл болгаш тыва литература талазы-биле ниити өөредилгениң чижек программалары.

9. Тываның төөгүзү, чурт-шынчилел бол-гаш туризм талазы-биле уругларның немелде өөредилгезинин программаларын ажилдап кылыр; 50,0 муң рубль, 2011 чылдың III кварталы; Тыва Республиканың Өөредилге яамызы (Т.Н.Тогочакова), Тыва Республи-каның Өөредилге яамызының национал шко-лалар хөгжүлдезинин институту (А.С.Шаалы), Тыва Республиканың Өөредилге яамы-зының кадрларны эде белеткээр болгаш мер-гежилин бедидер Тываның күрүне институту (Ч.В.Монгуш), Республикада уругларның ту-ризм төвү (С.Б.Карашай), РЭБЦУ (В.Е.Ту-рина), Тываның ном үндүрер чери, Тыва Рес-публиканың Чазаның чанында Тываның гу-манитарлыг шинчилелдер институту (К.А.Би-челдей), Тываның төөгүзү, чурт-шынчилели-нин болгаш туризм талазы-биле уругларның немелде өөредилгезинин программалары.

10. 2 класска литературлуг номчулга та-лазы-биле (тыва дыл кырынга) өөредилге но-лазы-биле, 50,0 муң рубль, 2011 чыл-мун тургузары, Тыва Республиканың Өөре-диге яамызы (Т.Н.Тогочакова), Тыва Респу-бликаның Өөредилге яамызының национал ли-кананың Өөредилге яамызының национал ли-кананың хөгжүлдезинин институту (А.С.Шаалы), Тываның ном үндүрер чери, Тыва Рес-публиканың Чазаның чанында Тываның гу-манитарлыг шинчилелдер институту (К.А.Би-челдей); 2 класска литературлуг номчулга талазы-биле (тыва дыл кырынга) өөредилге ному.

11. Тываның төөгүзүн талазы-биле өөредилге номуун төлөвилелин ажилдап кылыр; 50,0 муң рубль, 2011 чылдың IV кварталы, Тыва Республиканың Өөредилге

яамызы (Т.Н.Тогочакова), Тыва Республи-каның Өөредилге яамызының национал шко-лалар хөгжүлдезинин институту (А.С.Шаалы), Тыва Республиканың Өөредилге яамы-зының кадрларны эде белеткээр болгаш мер-гежилин бедидер Тываның күрүне институту (Ч.В.Монгуш), Тываның ном үндүрер чери; Тыва Республиканың Чазаның чанында Тываның гуманитарлыг шинчилелдер инсти-туту (К.А.Бичелдей), Тываның төөгүзүн талазы-биле өөредилге номуун төлөвилели.

12. Тыва дыл болгаш литература, Тыва-ның төөгүзүн талазы-биле мультимедиялыг өөредилге дептерлерин электронуг өөре-диге курлавырларының хөгжүлдезинин шу-гуму-биле ажилдап кылыр болгаш шингээдип кирир, 400,0 муң рубль, 2011 чылдың IV кварталы, Тыва Республиканың Өөредилге яамызы (Т.Н.Тогочакова), Тыва Республи-каның Өөредилге яамызының национал шко-лалар хөгжүлдезинин институту (А.С.Шаалы), Тыва Республиканың Өөредилге яамы-зының кадрлар эде белеткээр болгаш мер-гежилин бедидер Тываның күрүне институту (Ч.В.Монгуш), тыва дыл болгаш литература, Тываның төөгүзүн талазы-биле мультиме-диаляг өөредилге дептерлери.

13. Тыва дыл болгаш тыва литература башкыларының мергежилин бедидеринин курстарын эрттирери, 266,0 муң рубль, чыл-дың дургузунда, Тыва Республиканың Өөре-диге яамызы (О.Д.Натсак, Т.Н.Тогочакова), Тыва Республиканың Өөредилге яамызының кадрларны эде белеткээр болгаш мергежи-лин бедидер Тываның күрүне институту (Ч.В.Монгуш); тыва дыл болгаш тыва литература башкыларының мергежилин бедидери.

14. Тываның төөгүзү эртемниң башкыла-рының мергежилин бедидеринин курстарын эрттирери, 264,0 муң рубль, чылдың дургу-зунда, Тыва Республиканың Өөредилге яамы-зы (О.Д.Натсак, Т.Н.Тогочакова), Тыва Рес-публиканың Өөредилге яамызының кадр-ларны эде белеткээр болгаш мергежилин бедидер Тываның күрүне институту (Ч.В.Монгуш), Тываның төөгүзү эртемниң баш-кыларының мергежилин бедидери.

15. «Тываның экологиязы, биологиязы», «чурт-шынчилел болгаш туризм» угланыш-кыннарының талазы-биле башкыларның мергежилин бедидеринин курстарын эр-тирери, 132,0 муң рубль, чылдың дургузунда; Тыва Республиканың Өөредилге яамызы (О.Д.Натсак, Т.Н.Тогочакова), Тыва Респу-бликаның Өөредилге яамызының кадрлар эде белеткээр болгаш мергежилин бедидер Тываның күрүне институту (Ч.В.Монгуш), «Тываның экологиязы, биологиязы», «чурт-шынчилел болгаш туризм» угланышкынна-рының талазы-биле башкыларның мерге-жилин бедидери.

16. Тываның төөгүзү, тыва дыл болгаш тыва литература талазы-биле өөредилге номнарының авторларын чалавышаан, өөре-диге семинар-практикумнарны организас-таары болгаш эрттирери, 120,0 муң рубль, чылдың дургузунда, Тыва Республиканың Өөредилге яамызы (О.Д.Натсак, Т.Н.Тогочакова), Тыва Республиканың Өөредилге яамызының кадрларны эде белеткээр болгаш мергежилин бедидер Тываның күрүне институту (Ч.В.Монгуш), Тываның төөгүзү эртемниң, тыва дыл болгаш тыва литература башкыларының мергежилин бедидери.

17. Тываның төөгүзү, тыва дыл болгаш тыва литература талазы-биле өөредилге-методиктиг мультимедиялыг дептерлерни тургузар талазы-биле башкыларның мерге-жилин бедидер курстары эрттирери, 270,0 муң рубль, чылдың дургузунда, Тыва Рес-публиканың Өөредилге яамызы (О.Д.Натсак, Т.Н.Тогочакова), Тыва Республиканың Өөре-диге яамызының кадрларны эде белеткээр болгаш мергежилин бедидер Тываның күрүне институту (Ч.В.Монгуш), Тываның төөгүзү эртемниң, тыва дыл болгаш тыва литература башкылаашкынының денелин бедидери.

18. Тываның төөгүзү, тыва дыл болгаш тыва литература талазы-биле өөредилге ном-нарының, өөредилге методиктиг комплекстер-нин авторларын семинарларны органи-застаары, 65,0 муң рубль, чылдың дургузун-да, Тыва Республиканың Өөредилге яамызы (О.Д.Натсак), Тыва Республиканың Өөредил-ге яамызының национал школалар хөгжүл-дезинин институту (А.С.Шаалы), Тыва Рес-публиканың Өөредилге яамызының кадрлар-ны эде белеткээр болгаш мергежилин бе-дидер Тываның күрүне институту (Ч.В.Мон-гуш), Тываның күрүне университети (С.О.Он-дар) (чөпшээржилге-биле), өөредилге методиктиг комплекстерин авторларының мергежили бедир, өөредилге методиктиг комплекстерин шынары экижиер.

V. Эртем-педагогиктиг кадрларга болгаш сургуулдарга эртем-практиктиг хемчеглерни организастаары болгаш эрттирери

19. Тыва дыл, тыва литература, Тываның төөгүзүн талазы-биле «Амгы үениң кичээ-ли-2011» амгы үениң информация техноло-гияларын ажыглап тургаш ажилдап кылган өөредилге методиктиг ажилдарның респуб-лика мөөрейин эрттирер, 100,0 муң рубль, 2011 чылдың III кварталы, Тыва Респу-бликаның Өөредилге яамызы (Т.Н.Тогочакова), Тыва Республиканың Өөредилге яамызының на-

ционал школалар хөгжүлдезинин институту (А.С.Шаалы), Тыва Республиканың Өөредил-ге яамызының кадрларны эде белеткээр бол-гаш мергежилин бедидер Тываның күрүне институту (Ч.В.Монгуш), тыва дыл, тыва лите-ратура, Тываның төөгүзүн талазы-биле «Амгы үениң кичээли-2011» амгы үениң ин-формация технологияларын ажыглап тургаш ажилдап кылган өөредилге-методиктиг эң эки ажилдарның банкызы.

20. Бүгү-россияның «Чылдың башкызы» мөөрейинин шугуму-биле «Тыва дыл болгаш тыва литератураның эң эки башкызы» деп муниципалдыг болгаш республика мөөрейин организастаары болгаш эрттирери, 97,0 муң рубль, 2011 чылдың II кварталы, Тыва Рес-публиканың Өөредилге яамызы (Т.Н.Тогоча-кова), Тыва Республиканың Өөредилге яамы-зының национал школалар хөгжүлдезинин институту (А.С.Шаалы), тыва дыл болгаш тыва литератураның эң тергин башкылары илерээр.

21. Чурт-шынчилел талазы-биле респуб-ликаның V олимпиадазын организастаары болгаш эрттирери, 15,0 муң рубль, 2011 чыл-дың II кварталы, республикада уругларның туризм төвү (С.Б.Карашай), Тыва Респу-бликаның экономика яамызы (А.А.Ли), төрэн дилын шинчилээринин талазы-биле олимпиа-дага өөреникчилерин хаара туттунарын улгаттырары.

22. Тыва чогаалчыларның юбилейлеринге тураскааткан литературлуг номчулга, номчул-га конкурсу, класс шактарын эрттирери, Тыва Республиканың Өөредилге яамызының ИРНШ-тын акшаландырышкынының күсө-ли-биле, чылдың дургузунда, Тыва Респу-бликаның Өөредилге яамызының национал шко-лалар хөгжүлдезинин институту (А.С. Шаалы), Тываның күрүне университети (С.О. Он-дар) (чөпшээржилге-биле), тыва дылдың эдилекчилеринин эң эки үлегер-чижектерин суртаалдаары, чугаа культуразын бедидери.

23. Школаларның чурт-шынчилел музей-леринин мөөрейи, 35,0 муң рубль; 2011 чыл-дың IV кварталы; республикада уругларның туризм төвү (С.Б.Карашай), Тыва Респу-бликаның Культура салгал объектилеринин (төө-гүнүн болгаш культураның тураскаалдары) камгалалының талазы-биле албаны (У.П.Би-челдей), төрэн черинин дугайында билиг-леринин неперээр.

24. Республиканың ниити өөредилге ал-бан черлеринге тыва дыл болгаш тыва лите-ратура неделязын организастаары болгаш эрттирери, Тыва Республиканың Өөредилге яамызының ИРНШ, ТКБМЭБИ акшаланды-рышкынының күсөли-биле; 2011 чылдың III кварталы, Тыва Республиканың Өөредилге яамызының национал школалар хөгжүлде-зинин институту (А.С.Шаалы), Тыва Респу-бликаның Өөредилге яамызының кадрларны эде белеткээр болгаш мергежилин бедидер Тываның күрүне институту (Ч.В.Монгуш), өөредилге эргелелдеринин муниципалдыг органнары (чөпшээржилге-биле), Тыва Рес-публиканың Чазаның чанында Тываның гу-манитарлыг шинчилелдер институту (К.А.Би-челдей), тыва дылдың эдилекчилеринин эң эки үлегер-чижектерин суртаалдаары, чугаа культуразын бедидери, төрэн черинин дугайында билиглеринин неперээр.

25. Бүгү-россияның школачылар олим-пиадазының шугуму-биле тыва дыл болгаш тыва литературага муниципалитет, респуб-лика денелинин олимпиадаларын эрттирери, 70,0 муң рубль, 2011 чылдың IV кварталы, 2012 чылдың I кварталы; Тыва Респу-бликаның Өөредилге яамызы (Т.Н.Тогочакова), Тыва Республиканың Өөредилге яамызының кадрларны эде белеткээр болгаш мергежилин бедидер Тываның күрүне институту (Ч.В.Монгуш), эң эки билиглиг өөреникчи-лерни илереди.

26. «Төрүн чурт» өөреникчилеринин чурт-шынчилел ажилдарының мөөрейин органи-застаары болгаш эрттирери, 33,0 муң рубль, 2011 чылдың IV кварталы, республикада уруг-ларның туризм төвү (С.Б.Карашай), Тыва Республиканың Чазаның чанында Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институту (К.А.Бичелдей), төрэн черинин дугайында билиглеринин неперээр.

27. Тыва дыл болгаш тыва литература, Тываның төөгүзүн сайзыралының чидиг айтырыгларының талазы-биле эртем-практик-тиг конференцияны эрттирери, 50,0 муң рубль, 2011 чылдың IV кварталы, Тыва Рес-публиканың Өөредилге яамызы (О.Д.Натсак, Т.Н.Тогочакова), Тыва Республиканың Өөредилге яамызының национал школалар хөгжүлдезинин институ-ду (А.С.Шаалы), Тыва Республиканың Өөредилге яамызының кадр-ларны эде белеткээр болгаш мергежилин бе-дидер Тываның күрүне институту (Ч.В.Мон-гуш), өөредилге эргелелдеринин муниципал-дыг органнары (чөпшээржилге-биле), Тыва Республиканың Чазаның чанында Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институту (К.А.Бичелдей), тыва дыл болгаш тыва лите-ратураның сайзыралының, тыва дыл болгаш тыва литератураны, Тываның төөгүзүн башкылаа-рының шынарының, башкыларның белетке-линин болгаш эде өөредип белеткээринин системазының стратегтиг үнелелин хевир-лээр.

Ниитизи-биле 2834,0 муң рубль.

КЕЛИР САЛГАЛДЫҢ КАДЫКШЫЛЫ ДЭЭШ...

• Республика эмчилеринин үнүүшкүнү

«Кадыкшыл» национал төлөвилелдин бир эки талазы — чурттагыч чоннуң диспансеризациясы. «Аарыгны эмнээринден ону баш удур болдурбазы чийк» деп мерген чугааны сактыр боор силер. Профилактиктиг эмчи хыналдалары аарыгның эрте чадаларында илередип, ону дарый узуткаарынга болгаш кижиниң кадыкшылын моон-даа соңгаар улам быжыглаарынга аажок улуг уjur-дузалыг.

Республиканың уруглар эмнелгезинин эмчилери республиканың кожууннарныче үнүп, бир харга чедир уругларның диспансеризациязын чыл санында чорудуп турар.

Май 30-де республиканың бичии уруглар поликлиниказындан эмчилер бригадасы ыраккы Тере-Хөл кожуунда бир харга чедир назылыг уругларның болгаш 1997 чылда төрүттүнген уругларның диспансеризациязын чорудары биле Кызылдың аэропортундан ужупкан. Кызылдың аэропортундан ужуп үнгөш, 1 шак 20 ажыг минута болгаш Тере-Хөл кожуунуң төвүгө барып хонуптуус. Дүжүп кээривиске, шөлде кижилер дээрге, кизирт. Бир-ле маевка сагыжымга кирер болду. Агаар багай болганы биле агаар биле аргыжылга доктаамал эвес, ынчангаш найысылал чедер дээн кижилерни үдеп, уткуп, Кызылда чурттап турар улусунче херек чүүлдер дамчыдып турар улус болду.

Эмнелгеге кээривиске, база-ла кижилер эңдерик: чаш уругларлыг иелер, 14 харлыг уруглар. Сактырга, бүдүн кожуунуң чаштары мында ышкаш. Чок, ындыг эвес, чүгле Кунгуртуг суурдан болду. Өске сумулар аразы ырак, аргыжылга берге.

Ажыл-даа эгелээн, уруглар корга-корга өрээлдерге кирип-ле эгеледи. Кандыг эмчилер бо бригадада ажылдап турарыл?

Невропатолог Аяс Николаевна Кыргыс чаштарның нерв системаның сайзырал турарын, бажын шын тудуп билирин, дааш-шимээнге, чырыкка кандыг хамаарылгалыг азы канчаар харылаарын дээн ышкаш шинчилелдерни кылып кирипти. Уругларның бо назы-харының үезинде божуп тургаш, божан соонда бир неделя хире болган үезинде төп нерв системаның кемдээшкннер илерээр чүве-дир. Уругнуң сайзыралындан арай хажыдышкыннар илерей бээр чүве болза, УЗИ хыналдазын чорударын сүмөлээр.

Офтальмолог Андрей Байкараевич Карашпай уругларның караанын шоон шинчилээр: хуусаа-зындан эрте төрүттүнген уругларның караанын сетчатказын хынаары чугула чүве-дир. Андрей Байкараевич аажок чугаакыр кижилер. Ол уруглар болгаш оларның иелери биле чугаалажып, уругнуң ойнаарактарга, өңнерге хамаарылгазын тодарадып, уругнуң көөрүнүң талазы-биле чигзинилер тыптып, илереп кээрге, эмнедип кээрин, ийи уругларга харын-даа кестирип эмнедирин база сүмеледи.

Оториноларинголог Ольга Валерьевна Скиданова уругларның боостаазы, кулаа, думчуун ажып көрүп, ээлчегиниң узун-болганы биле чай чок ажылдап-ла олур. Ол хире ырак черден келген эмчинин ачы-дузасын уруг бүрүзү ап четтигипсин дээш, чардыктырбазы биле эмчи биле чугаалашпадым.

Бичии уругларның гинеколог эмчизи Надежда Тираевна Салчакче ээлчег өске эмчилерге бодаарга узун эвес: мында чүгле кыс хиндиктиглер кээп турар. Надежда Тираевна чаштарны хынал көрүп, аваларга кыс кижини төрүмелинден канчаар арыг-селигге өөредирин сүмелеп, херек чүүлдерни бижип берип тур.

Рентгенолог болгаш УЗИ эмчизи Инесса Демировна Утяшеваже база ээлчег дыка узун. Ынчанмай канчаар, кым УЗИ-ге шинчиледик-сесес боор. Аарыг тодарадырының бо аргазы чоокта чаа тыптып келген-даа болза, аңаа чурттагыч чон аажок чаңчыга берген болгаш ол чокта канчап эмнеп турган эмчилер боор деп кайгап харап бо-ла чугаалажыр. УЗИ-ниң кайгамчык шынарлары кижиниң организмде кандыг өскерлишкннер барын тодарадыптар болгай.

— Улуг назылыг кижиниң организмде даштар тыптып турарына кым-даа элдесинмес. Мээң дуржулгамда көргөним дүвүренчиг барымдаа бар: 7 айлыг чаштын организмде даш тыптып турары аажок улуг дүвүрелди оттурган. Ол хире чаш кижилер канчаар чемненирге, азы авазы канчаар чемненирге, ындыг болганын тодарадып, ону баш удур болдурбазының аргаларын көөрү чугула — деп, Инесса Демировна ажылының дугайында чугаалады.

«Харың кажыл, Начын? Школада кандыг өөренип тур сен? Кандыг эртемге ынак сен?» — бо дээрге бичии уругларның психиатр эмчизи Долаана Сергеевна Монгуштуң пациентилери биле чугаазының үзүндүзү-дүр. Ол ынчалдыр уругларның сайзыралының кайы хире чоруп турарын илередип, шинчип турар. Арай пөрүктери-даа бар, сааладыр чугаалап турарлары-даа бар. Эмчи кандыг түннел үндүрүп олурары ол эмчинин чажыды-дыр. Бо талазы-биле кончуг чидиг айтырыг чок чадавас. Ынчалза-даа бо кожуун республиканың өске чурттагычлыг черлеринден ырак болуп турары биле «хан солчуушкуну» идепкейлиг эвес, харын-даа төрөл улустун аразындан өлгеннер бар болуп турары биле уругларның аарыг болуп турары таварылгалар бар.

Бичии уругларның хирург эмчизи Ольга Александровна Салчак чүгле кезер эмчинин көөр уjurлуг эвес, уролог, ортопедтин дээн ышкаш бодунуң мергежилдинге дөмей мергежилдернин хынаары хажыдышкыннарны илередип турду.

Бо бригаданы удуртуп чоруур эндокринолог эмчи Юлия Сергеевна Сенги бо «Кадыкшыл» деп төлөвилелдин уjur-дузасын чугаалап тура, бо кожуунга хамаарыштыр уругларның кол аарып турар аарыгларын тайылбырлады.

— 1995-1996 чылдарда бо кожуунда 600 уругларның барык 200 ажыг уруглар азы үштүң бир кезин

Бичии Надя хинин кескен иези биле.

баарында курттуг (Эхинококк) болуп турган болза, ам ол айтырыг долузу-биле шиптирлеттинип турар. Чүге бо кожуунда ол аарыг неперенгейил? Чүге дээрге эътти болгаш балыкты чедир хайындырбайн чиирге, ындыг аарыг тыптыр. Ам-даа ону баш удур болдурбас дээш лекция өөредиглерни тус черниң эмчилери чорудуп турар — деп чугаалады.

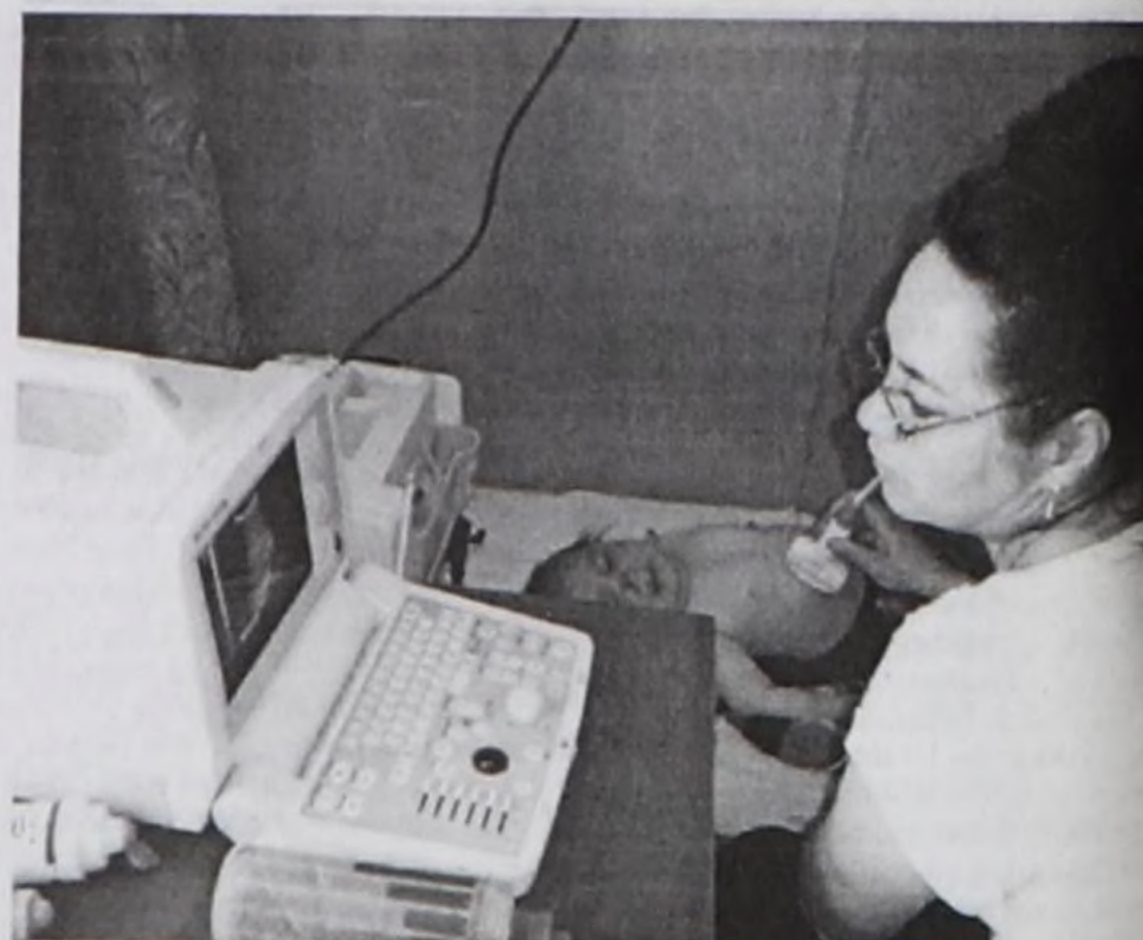
Бичии чеди айлыг Надежда Буярай — беш уруглуг 35 харлыг иениң хеймер уруу. Хеймер деп чүмүл, ам дээрзинде хеймер кызы. Өг-бүлөдө беш кыс уруг бар. Аныяк Маадыр ада беш дугаар уруун ама-на оол болур боор деп бодаан, кайда боор, база-ла кыс болган. Кыс боорда, угбаларындан бир онзагай кыс. Оон хинин кескен иези Надежда Тираевна Салчак эрткен чылын база-ла диспансеризация эрттирип маңаа келгеш, эди аараан иеге ачы-дузасын көргүскен. Хинин кескен иезиниң адын алган кыс аажок угаанныг, сайзыраңгай төл болганын авазы чугаалады. Швергин арынның кончуг чараш кыс болур хевирлиг бичии уруг мээң караам шилин шинчилеп, каттыргылады-даа.

— Чаңгыс иениң төлдери-даа болза, уруг бүрүзү аңгы-аңгы аажы-чаңныг. Бо урууус аажок хоглуг, чазык болгаш шимченгир кижилер болду. Хинин кескен иезин дөзээр дээр чүве чорду. Бо биче сеткилдиг буянныг эмчини дөзээр болза, өөрүүр мен — деп, ие чугаалады.

Амбулаторлуг эмнелгеден үнгөш, кожуун эмнелгезиниң девискээрин сонуургап кылаштадым. Девискээр иштинде топпак-ла, топпак. Хөмүр-даш оттулбас улус болду. Кандыг-даа оран-савадан үнүп кээрине, көк-ле, көк хевис. Кезер эмнелге салбырының чанынга, бир эмчини дозуп алгаш, айтыртынып-ла эгеледим. Бичии уруглар эмчизи Баходир Шаймардинович Жумаев болду.

— Самарканд хоорайда эмчи институтун дооскаш, 13 чыл ажылдааш, 2006 чылда Тывага келгеш, тускай керээз эзугаар бо эмнелгеде ажылдай бердим. Ам мында бир хар чартык оолдуг мен. Бир дугаар оглум 16 харлыг. Хоорай чурттуг кижилер канчап маңаа өөрени бердир дидир силер бе? Бо дээрге Швейцария ышкажыл! Швейцарияга кым чурттакавас боор. Тарыс аржаанының шынарының дугайында чугаалаан-даа ажылы чок. Менден аңгыда кезер эмчи Алломурад Мен-

гиорович Халбаев база маңаа керээз эзугаар келген. Ол менээ бодаарга, Эрзин кожуунга база ажылдап турган кижилер. Мында колдуунда чийк кезишкннерни кылып турар бис. Улуг кезишкннер кылып лицензия чок. Ынчалза-даа хоойлу чөпшээрэвес бол, арын-нүүр ойталап шыдавас таварылгалар тургулаар. Ынчан кижиниң амы-тынын алыр дээш, лицензия негеп олурар эвес, боттарывисче харысалганы алгылай бээр бис. Россияга доктаамал чурттаар чөпшээрелди ке-

И.Утямиева ажыл чезинде.

лир чылын алыр бис. Маңаа ажылдап артып каар бис. Бо черни чуртсуна бердим. Чуртумга өг-бүлөмге-даа маңаа ажылдап тургаш, дузам улуг болур — деп, эмчи чугаазын доосту.

Тере-Хөл кожуунуң төп эмнелгезиниң кол эмчизи Алла Алексеевна Кунчун бо кожуунуң керни кижилер. Алыс боду Мөңгүн-Тайга чурттуг.

— 2010 чылдың беш айларының дургузунда 22 уруг төрүттүнген болза, бо чылын 21 уруг төрүттүнген. Ынчангаш бо диспансеризацияга 21 уругну көөр планныг турган болзувусса, планывысты 100 хуу күүсеттивис. 11 өскүс уругну шинчилээр деп планнап турган болзувусса, херек кырында 12 кижини шинчиледивис. 14 харлыг 21 уругларны база план эзугаар шинчилээн.

6 чыл бурунгаар 3 эхинококк аарыглыг уруг илерээн турган болза, ийизи экирээн, бирээзи улуг улустун санынче шилчээни биле бистиң хайгааралывыстан уштунган, өске эмчилерниң хайгааралында

турар. Саргыдан когааннарны саны 50 ажыг хуу турган болза, ам албан черлеринде арыглаашкыннарны чорудуп, тарылгаларны кылып турар болгаш ындыг чиди айтырыг ам бо хүнде чок болуп турар.

Кожуун эмнелгезиниң кадрлар айтырыгының талазы-биле алырга терапевт эмчи чок, стоматолог чок, УЗИ шинчир кижини өөредип алган бис, ынчалза-даа ам дээрзинде база-ла документилер четче эвези биле ол ажыл-чорудулгазы эгелевээн — деп, Алла Алексеевна ажылы-биле таныштырды.

Диспансеризация дыка улуг уjur-дузалыг болуп турарын үстүндө сан-фактылардан билип алдывис. Ам эмчилерге ол кайы хире уjur-дузалыг болуп турарыл?

— Аарыгларны тодарадып, ону баш удур болдурбазының талазы биле дыка эки уjur-дузалыг хемче болуп турар. Шынар талазы-биле көргүзүлгелерни-даа эскерген боор силер. Ол бистерни аажок өөртүп турар. Ынчалза-даа кижилер амыдыраар дээш ажылдап-чурттап чоруу болгай. Диспансеризация чорутка дээш акша-төгерикти өй-шаанда төлөп бербес. Мээң-биле кады ажылдап турган эмчи сестразының акшазын өске кижилер ат салгаш, алган турганын тодарткаш, акшазын негеп ал турганывис таварылга база бар — деп, бир эмчи хомуда

чугаалады. Чогуур удуртукчуларга ол кым дээрзин хоп-нүгүл-дүр дивези биле адап берип болур мен. А хөй-ниитиниң мурнунга ол эмчинин адын адавайн баарын чөпшээрер көрүңер.

«Кадыкшыл» төлөвилелдин боттандырылганы кадык камгалал адырында мындыг экижишкннерни кылган-дыр. Ам кадык камгалал адырының модернизасташкынындан эмчилер база дыка хөй чүүлду идегеп манап турарын бо сургакчылаашкын үезинде билдим. Шынап-ла, материалдыг сонуургал кандыг-даа мергежилдинг ажылдакчының холун дыңзыдыптар. А мээң биле кады сургакчылап чоран эмчилер акша төлөвирни өй-шаанда албайн-даа турар болза, ажылының көргүзүлгелери дээш холу дыңзыг ажылдап чоруур кижилер болду. Оларның ол соруу күжүндөн бистиң салгалывыстың келир үези дөрт хамааржыр.

Айлаң ДАРЖАА

Авторнуң тырттырган чуруттары.

Эрзин хереглекчилер ниитилели 70 чылдаан

ЮБИЛЕЙ СОЛУН ЭРТКЕН

Тывага кооперация ТАР үезинде «Тыватөпкооп» аттыг ниитилел тускай уставтыг, тургузуглуг болгаш баштаар черлиг ажилдап эгелээн. Эрзин кожууну Тес-Хемден аңгылаарының мурнунда Эрзин суурга 1937 чылда Тес-Хем райхэ-ниң салбыры чаңгыс садыг ажилдап, чоннуң кол хереглээр барааннарын (шай, дүңзе, таакпы, оттуг-ыяш, даалымба дээш, өске-даа) Самагалдайдан эккеп садып турган. Садыгжызы Сарыгбан Дадар-оолович Сат. Амгы Титов кудумчузунда 21 дугаарлыг бажың ол. Ол салбыр садыгга белеткел ажылын чорудуп, чондан саржаг, алгы-кеш, дүк, өрге-тарбаган, мал-маган кежи болгаш өске-даа өлүк кештерин хүлээп белеткээш, дужаар турган.

1941 чылда Эрзинниң хереглекчилер ниитилели тургустунганында оон ажылын Амырдаа Оюн (1941-1943 чч.) башкарып эгелээн. Садыг-салбырның оран-савазынга шай бичежек конторазын немей туткан. Сорулга (1943-1944 чч.), Шалык Норбу (1944-1946 чч.) даралап турган үезинде бичин ыяш уклад, столовая туттунган.

1937-1940 чылдарда бичин борак магазиннер Нарынга, Качыкка, Мөренге, Бай-Дагга туттунгулаан. араан-сараанны Самагалдайдан ут-тевеге, шары-бугаларга сөөртүп эккеп, аңаа садып турган. Ол бүгү агазиннер, бараан-сараан — Тесем коржаазының хөрөңгизи.

Дараазында Алдын-Херел олюш (1945-1951 чч.), Седип-оол инов (1951-1952 чч.), Сат Сарыгбан (1952-1954 чч.), Казак Ханлаев (1954-1956 чч.) хереглекчилер ниитилелин даргалаан, ол чылдарда бичежек складтар, номдыг, столовая оран-савазы, урларга бичин садыглар көстүп келген, садыг ажылы шуудаан.

К.Хангалаевти Энник-оол Монш солаан, ол бир чыл ажилдааш, кылын Александр Дадаевич иринге хүлээткен. А.Ширин 1956 чылдан 1986 чылга чедир, барык чыл чыгыы районнуң хереглекчилер ниитилелин удуртуп даргалаан. Ленин ордениниң эдилекчизи Д.Ширин ажилдаан үезинде йпо девискээринге ийи даш ладтарны, ийи гаражты, пекарня, оловаяны, Эрзинге үш аш-чем дар садыгларны, Нарынга ийи дыгны, Мөренге, Сылдыста, Бай-Дагга магазиннерни улгаттырып ал, универмагты туттурган, конра болгаш столоваяның оран-сазын алгыдып улаан.

50 чылдар төнчүзүңге чедир йпонуң шимчээр хөрөңгизи — «Зил» маркалыг автомашина, аш, чаңгыс автолавка турган. толавканы Михаил Попов мунуп, лчыннарны бараан-биле хандып турган. Ол техникага ГАЗ-51 ркалыг автомашина 1963 чылга йр үш автолавка немешкен. Белеткел конторазы 1958 чылга йр тускайлаң ажилдап, инекти, өшкүнү, чылгыны саап, алган ту столоваяга дужаар турган, 59 чылдан эгелеп белеткел торазын райпога каткан.

Бежен чылдарда райпога каш-санныг кадрлар ажилдап турган, 1970-1980 чылдарда Эрзин кожуу улам хөгжүп, Тыва АССР-и чедиинкиниң ажилдап турар поларның санынче кирип, дээди таш тускай ортумаң эртемниг ирлар-биле хандырткан. 120 ик ажилдакчыларлыг улуг кол-тив болуп сайзыраан. Кожуун өжединге улуг орулганы кирип ган.

1986-1987 чылдарда ниитилел-Сергей Марчын удуртуп даргалаан, а 1987 чылдан 1998 чылга

чедир Совет Амбар ажилдаан. Барык 11 чыл иштинде. Ол үеде чаа пекарняны туттургаш, колбаса кылыр модульду садып тургускан. Тозан чылдарның кризистиг берге үезинде райпонуң коллективни бергелерге алыспайн, боттарын шын башкартынып ажилдаан.

1998 чылдан 2000 чылга чедир ниитилелдин ажылын С.Д.Дажымба башкарып ажилдаан. Светлана Дажыевнаның билдиги удуртулганы-биле коллектив бодунуң

чылдыындан 16,9 тоннага хөйну бүдүргөн. Булочка кылыгларын 12,8 тоннага быжырган, 2009 чылдыындан 0,6 тонна хөй кылган. Ниити вал эргилдезин 10 млн. 329 муң рубльге түңнээн, 2009 чылдыындан 1 млн. 483 муң рубльге көвей болган.

Хөй-ниити чөмненилге чери 2010 чылда 2 млн.152 муң рубльдин чөмн чонга белеткеп саткан, мурнуку чылдыындан 571 муң рубль ажыр саткан. Столоваяга янзы-бүрү өртектиг хемчеглерни эрттирип турар.

Төп садыг универмагында 26 киоскилерни тургускан болгаш 26 ажилчын олуттарны ажиткан. Ниитилелдин материал-техниктиг баазасы чылдың-на быжыгып келген. Бир КАМаз, дөрт ГАЗ, бир-бир ГАЗель болгаш УАЗ машиналарлыг, дизельдиң станциялыг.

Кирип алган орулгалардан янзы-бүрү чадаларга үндүрүп чыылдазын төлөп келген. Ниитизи-биле 3 млн.429 муң рубльге үндүрүлгелерни төлээн. 2010 чылда ниитизи-биле орулгалыг ажилдаан.

хүлүмзүрүг чайнаан.

Юбилей ак кадарларлыг бичин уран талантылыг уругларның самы-биле эгелээн. Эрзинниң хереглекчилер ниитилелиниң удуртукчузу Рада Мижит 2010 чылда кылып чоруткан ажылын илеткээн. Илеткел соонда байыр чедиришкени-нери эгелээн.

Республиканың хереглекчилер ниитилелиниң чөвүлелиниң даргазы Хонук-оол Доржуевич Монгуш юбилейниң киржикчилеринге, Эрзинниң хереглекчилер ниитилелиниң ажилдакчыларына юбилейин таварыштыр байыр чедирип, эң эки күзүзшкениниң сөстөрүн ил-реткеш, Тываның хереглекчилер ниитилелиниң төөгүзүн сактып чугаа кылгаш, Эрзинниң бойдус чурмалын магадап, оон чонун мактап, барык 3 чыл чыгыы Эрзин хереглекчилер ниитилелин даргалаан эң дээди шаңнал болур Ленин ордениниң эдилекчизи Александр Дадаевич Ширинниң (ол ам аравыста чок) адынга чылыг сөстөрүн чугаалааш, республиканың хереглекчилер эвилелиниң баштаар

путады Шолбан Идамчапович Кыргыс юбилейин демдегеп турар Эрзин кожпозунуң ажилдакчыларына, оон даргазы Р.Х.Мижитке байыр чедирген бичин тыпсып тура, бодунуң бичин шаандан сактышыкыннарын сонуградып чугаалаан.

Чадаана (Р.Деге. А.Монгуш), Бай-Хаак (Н.Безденежных) хереглекчилер ниитилелдеринин, Арыг-Үзүү сельпозунуң, республиканың үндүрүг инспекциязының (В.Кандан), 3 дугаар үндүрүг инспекциязының (В.Сүге-Маадыр), «Индекс» КХН-ниң (В.Ооржак), Эрзин, Нарын, Мөрен, Сарыг-Булуң суму чагыргаларының, социал адырга хамааржыр албан черлериниң төлээлери Эрзинниң хереглекчилер ниитилелиниң коллективинге 70 чыл болган юбилейин таварыштыр байыр чедирген бижиктерин номчааннар.

Чадаананың кожпозу улуг микроалгыныг суугуну, Бай-Хаактың кожпозу хол белээн, Арыг-Үзүү сельпозу хол белээн, үш дугаар үндүрүг инспекциязы хол белээн, чечекти, республиканың үндүрүг инспекциязы хол белээн, кокс чечекти, «Индекс» КХН принтерни, Эрзин столоваязының коллективни пекарняга микроалгыныг суугуну, «Эрзин» шывыгылыг рыноктуң коллективни (К.Дирчин) пекарняга чаа хевирниң цифрлыг телевизорун, Розалия Бола баштаан хоочуннар холодильникти, акшаны, нарынчылар диван-биле хойну, Вера Шимит Буян башкыга ыдыктадып алганы Намсрат бурганның чуруун, Эрзин библиотеказы өшкү, хойну...

Эрзин суму баштыңы Ирина Дажымбай кожпонуң ажилдакчызы О.Дондайга хүндүлел бижикти тывыскаш, бодунуң дерип кылганы альбомун белекке сунган. Нарынның даргалары кожпонуң чамдык ажилдакчыларына, сумузуңуң садыгчыларына, техажылдакчыларына хүндүлел бижиктерни, белектерни, акша шаңгалын тывыскаш. Мөрен сумузуңуң удуртукчулары акша бергеш, хөгжүмүг байыр чедиргеннер, 6 классчы Алдын-Херел Намдактың ырлааны онзагай солун болган.

Бай-Дагның садыгжызы В.Марзи дириг чечектерни өргүп сунган, ниитилелдин даргазы Рада Мижиттиң уруглары ырлап бергеннер, а Александр Ширин дарганың уруглары кокс чечекти, акшаны, бойдус чурмалын чураан улуг чурукту белекке бергеннер, а Ирина Александровна «Ачам чагыы» шүлүүн номчааш, «Байыр тудал» деп ырыны эжи-биле ырлаан.

Сценага 60-70 хире кожпога ажилдап чорааннар үнүп келгеш, ниитилелдин баштаар черинге, удуртукчузу Рада Ховалыговнага байыр чедирип, белектерин берип, Александр Дадаевич Ширин даргазының дугайында чылыг сактышыкынны кылып, хереглекчилер ниитилели улам хөгжүп, сайзыразын деп йөрээгеннер.

Эрзин хереглекчилер ниитилелиниң эрткен болгаш амгы ажилчорудулгазын чырыткан телеэкранга көргүзүлгелерни аажок сонуграп көргөннер. Ниитилелдин 70 чыл оюн демдеглээн юбилей солун эрткен.

Дайынчы ДАМБА-ХУУРАК, Эрзин, Тес-Хем кожууннар талазы-биле «Шынның» корреспондентизи.

Чурукту архивтен алган.

Республиканың поварлар мөөрейинге шаңналдыг чер алган Эрзин кожпозунуң төлээлери Саида Сагды Сылдысмаа Чигжит. Кызыл, 2010 чыл.

туружун салбайн, 1998 чылдың сан-хөө кризисин алып эрткен.

2000 чылдан бо үеде чедир Эрзин кожпозунуң (КОЖХН) удуртукчузунга Р.Х.Мижит ажилдап турар (барык 11 чыл болган). Бо чылдарда Рада Ховалыговна рыноктуң берге чижилгелиг үезинде ажилдап, хөй санныг сайгарлыкчылар-биле бир демей кожуунуң чонун бирги хереглелдин барааннары-биле хандырып, хөй адырлыг коллективти билдиги удуртуп келген.

Ниитилелде амгы үеде ниитизи-биле 60 кижин ажилдап турар, херээжен ажилдакчылар — 44, а эр ажилдакчылар 16 кижин. 4 ажилдакчы дээди, 14 кижин тускай ортумаң эртемниг, 30 ажилдакчылар профтехучилищелер доосканнар, 12-зи ниити ортумаң эртемниглер. 2010 чылда ниитиниң бараан саарылгазын 34 млн. 745 муң рубльге, 2008 чылдан 5584 муң рубль ажыр күүседип, республикага бирги черни ээлээш, тускай дээди шаңналдарны алган. Бараан-сараан саарылгазының бүгү хевирлериниң көргүзүлгелери бедик болган.

Хлеб кылыгларын болгаш хлебти 383 тонна быжырган, мурнуку

Ниитилелдин баштаар чери ажилдакчыларының социал амыдыралыңче кичээнгейни салып, байырлал хүннеринде кечээлерни, уругларынга уттенниктерни эрттирип, чайгы үеде ажилдакчыларын аржааннадып, бирден хөй чыл ажилдаарга, 13-кү шалың төлөп берип турар.

Бодунуң ажил-ижинге бердинген, кызымаккай ажилдап турар Чечена Калин, Чинчи Буду, Ольга Чат, Ольга Соян, Буян Лахов, Александр Бегзике, Оолак Марза, Галина Манчы, Саяна Самбылак, Валентина Лопсан, Валентина Даваа, Аржаана Дүдүп, Челээш Дүгер, Аяна Хангай оларга республиканың хереглекчилер эвилелиниң баштаар чериниң хүндүлел бижиктерин тывыскаш.

Эрзин кожуунуң баштыңы А.Күр республикада хереглекчилер ниитилелдериниң аразында 2010 чылдың түңнели-биле тиилекчи болган Эрзин кожпозунуң баштаар черинге юбилейин таварыштыр байыр чедирген бичин тывыскаш, Серенмаа Анзай, Анчымаа Сагаачы, Зоя Монгуш, Шулуу Мижит, Чечена Калин, Байлакай Дембирел, Александр Бегзике, Ольга Соян, Людмила Яндак оларны Эрзин кожуун чагыргазының, төлээлекчилер хуралының хүндүлел бижиктери-биле шаңнаан.

ТР-ниң Дээди Хуралының де-териниң даргазы Вадим Ооржак-биле Эрзинниң хереглекчилер ниитилелинге байыр чедирген бижиктерин, белектерин, акша-төгериң тывыскаш. Аңаа немей республиканың үлетпүр комбинадының белээн база берген. Эрзин хереглекчилер ниитилелиниң ажилдакчылары Зинаида Допчуп, Буян Лахов, Валентина Даваа, Андрей Соян, Саяна Самдан, Челээш Дүгер, Аяна Хангай оларга республиканың хереглекчилер эвилелиниң баштаар чериниң хүндүлел бижиктерин тывыскаш.

Эрзин кожуунуң баштыңы А.Күр республикада хереглекчилер ниитилелдериниң аразында 2010 чылдың түңнели-биле тиилекчи болган Эрзин кожпозунуң баштаар черинге юбилейин таварыштыр байыр чедирген бичин тывыскаш, Серенмаа Анзай, Анчымаа Сагаачы, Зоя Монгуш, Шулуу Мижит, Чечена Калин, Байлакай Дембирел, Александр Бегзике, Ольга Соян, Людмила Яндак оларны Эрзин кожуун чагыргазының, төлээлекчилер хуралының хүндүлел бижиктери-биле шаңнаан.

ТР-ниң Дээди Хуралының де-

«КАРА ДАҢЗЫЖЕ» КИРГЕН

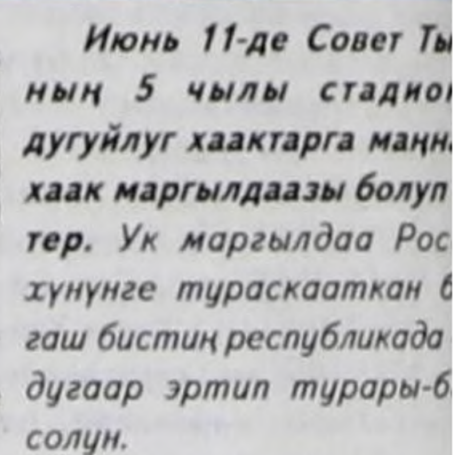
Россияның ОБЯ-ның ТР талазы-биле Кол эргелелиниң хайгаарал ажил-чорудулганың эргелели.

Төрүттүнгөн хунүцэр-биле!

Хүндүткел-биле,
ажы-төлү, күдээлери, н
нээттери болгаш уйнуктар

АЧЫР-ДАЧЫР СЕГИРЖИП АЛГАШ.

Маргылдаа **июнь 12-де** Совет Тываның 5 чылы аттыг стадион
15.00 шакта эгелээр. Кирери өртектиг.

Маргылдаа 10.00 шак.
эгелээр.

БАЖЫҢ ТУДУП АЛЫР ДИЗЕ...

Харылзажыр телефоннар: 2-59-41; 8-923-264-01-00.

Күш чок деп санаар

★ ★ ★

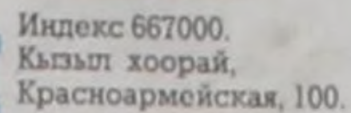
«Информастыг технологиялар» өөредилгезининг талазы-
2009 чылда **Лилия Валерьевна САНЧАЙ-ООЛДУН** адынга тывыс
шынтылганың читкенин барымдаалааш, ону **күш чок** деп санааг

• Аан-саан чуулдөр

Самдарай берген идик шидишкени чараш звес көстүрүндөн аңгыда, идиктиң хевирин база бээр, көрүш чок апаар. Ону эдип алырының аргазы бар: салаа дыргактары будуур өң чок лак дузалаар. Шидишкениннерниң ийи ужуң кезип каапкаш, лакче сунтар. Лак курпап, каада бээрге, демги шидишкениннервис аяныгы апаар.

Цепочканы аштап алыры
мындыг аргазы бар: саван
луksаалыг сугну шилче кут
цепочканы олче киир салып
элээн үе иштинде чайыптар.

Сүт белен ажывазын д
болза, олче сода холупкаш,
йындырыптар (1л. сүтке — ш
чым сода).

РЕДАКЦИОННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор—2-01-35, редакторун оралакчылар — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91, e-mail shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru;
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредиге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдөз ажил-агый — 2-17-09 очулга — 2-03-87, улуттук — 2-40-77.

Тираж 8650. Чагыз 64. Номерни парлалгаже дужааганы: график
езугаар — 2100, херек кырында — 2000.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810900000010000 ОАО НКО "Тувакред"
Кызыл ИНН-1701008465; корр сч 30101810700000000740 БИК 0493047

Россия Федерациясынын Парлаалга, телерадио-дамчыдылга болг
массалыг коммуниациялар херектерининг талазы-биле яамызынын Орта
Сибирьде регионнар аразынын девискээр эргелли «Шын» солунну 2
чылыни май 14-те эде буртуккан.

Херечиделдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530. 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1). Солунда парлаттыганын материалдарның авторларының бодалды редакциянын туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айтыганын санна болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар ботта харыылаар.